

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA

KATEDRA GEOGRAFIE

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. David Lefler

Lidské rasy v učivu regionálního zeměpisu

Human races in the regional geography curriculum

V Olomouci 2022

Miloš Fňukal, RNDr., Ph.D.

Autor (osobní číslo): Bc. David Lefler (R200021)

Bibliografický záznam

Studijní program: Učitelství geografie pro střední školy (kombinace Z–Ma)

Název práce: Lidské rasy v učivu regionálního zeměpisu

Title of thesis: Human races in the regional geography curriculum

Vedoucí práce: RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Rozsah práce: 83 stran

Abstrakt: Diplomová práce byla napsána za účelem srovnání a popisu vývoje učiva o lidských rasách v učebnicích zeměpisu používaných na území České republiky. Teoretická část se zabývá obecně teorií o lidských rasách, jejím vývojem a přístupy k ní. Přibližuje také metodu obsahové analýzy, s jejímž využitím byly analyzovány zeměpisné učebnice v praktické části. Dále je na základě důležitých historických milníků rozděleno období od Rakouska-Uherska po současnost a v každém období obsahovou analýzou zkoumány učebnice zeměpisu. Výsledkem diplomové práce je charakteristika vývoje rasové teorie v učebnicích používaných na území České republiky. Analýza zkoumá přístup autorů, jejich tendence k rasismu a celkové pojetí této části učiva. Na základě výsledné analýzy lze říci, že přístup autorů se od období Rakouska-Uherska výrazně změnil, hlavně v oblastech rasistické ideologie a využívaného rasového dělení. Nejvýraznější bod zlomu byl po druhé světové válce, pravděpodobně vlivem větší citlivosti obyvatelstva Evropy na jakékoliv nadřazené chování vůči jiným skupinám lidí.

Klíčová slova: lidská rasa, rasismus, rasová teorie, učebnice zeměpisu, fyzické znaky, Česká republika, kolonizace

Abstract: The diploma thesis was written to compare and describe the development of the curriculum on human races in geography textbooks used in the territory of the Czech Republic. The theoretical part deals with the theory of human races in general, its development and approaches to it. It also approximates the method of content analysis, which was used to analyze geography textbooks in the practical part. Furthermore, the period from Austria-Hungary to the present is divided based on important historical milestones, and the geography textbooks in each period are examined by content analysis. The result of the thesis is a description of the development of racial theory in textbooks used in the territory of the Czech Republic. The analysis examines the approach of the authors, their tendencies

towards racism and the overall concept of this part of the curriculum. Based on the resulting analysis, it can be said that the approach of the authors has changed significantly since the Austro-Hungarian period, mainly in the areas of racist ideology and the used racial division. The most significant turning point was after the Second World War, probably due to the greater sensitivity of the population of Europe to any superior behavior towards other groups of people.

Keywords: human race, racism, racial theory, geography textbooks, physical features, Czech Republic, colonization

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Akademický rok: 2020/2021

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. David LEFLER**
Osobní číslo: **R200021**
Studijní program: **NO114A330001 Učitelství geografie pro střední školy**
Téma práce: **Lidské rasy v učivu regionálního zeměpisu**
Zadávající katedra: **Katedra geografie**

Zásady pro vypracování

Cílem diplomové práce je obsahová analýza českých učebnic zeměpisu pro základní a střední školy obsahující učivo o lidských rasách. Vedle obsahové komparace autor provede analýzu učebních úloh, rozšiřujících studijních materiálů a pracovních sešitů. Autor rovněž srovná postavení učiva o lidských rasách v rámci regionální geografie světa v pojetí autorů jednotlivých učebnic. Soubor bude obsahovat učebnice z různých časových období tak, aby výsledná analýza mohla zahrnout i časové hledisko.

Rozsah pracovní zprávy: **20 000 – 24 000 slov**
Rozsah grafických prací: **Podle potřeb zadání**
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam doporučené literatury:

Práce se opře o následující díla:

1. soubor učebnic zeměpisu základních a středních škol vydávaných v Rakousko-Uhersku, Československu a České republice,
2. odborné publikace zabývající se metodami obsahové analýzy učebnic,
3. dostupné učebnice didaktiky a didaktiky geografie.

Seznam literatury bude upřesněn v rámci předmětu Diplomová práce z geografie 1

Vedoucí diplomové práce: **RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.**
Katedra geografie

Datum zadání diplomové práce: 28. ledna 2021
Termín odevzdání diplomové práce: 10. dubna 2022

L.S.

doc. RNDr. Martin Kubala, Ph.D.
děkan

prof. RNDr. Marián Halás, Ph.D.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 28. ledna 2021

Čestné prohlášení

Prohlašuji na svou čest, že jsem svou diplomovou práci na téma Lidské rasy v učivu regionálního zeměpisu vypracoval samostatně pod vedením svého vedoucího diplomové práce dr. Fňukala a s použitím odborné literatury, pramenů a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu zdrojů na konci práce.

V Olomouci dne 17. 4. 2023

Bc. David Lefler

Poděkování patří primárně Panu RNDr. Miloši Fňukalovi, Ph.D., za pozitivní, odborné a velice přínosné vedení mé kvalifikační práce.

Obsah

1. Úvod a cíle práce	10
2. Obsahová analýza textu	13
2.1. Fáze obsahové analýzy	13
2.2. Přístupy k obsahové analýze.....	15
3. Vývoj a současné chápání pojmu lidská rasa	19
3.1. Historický vývoj	19
3.2. Současné způsoby chápání lidské rasy	25
3.3. Shrnutí	28
4. Výběr učebnic k analýze.....	29
4.1. Období Rakouska-Uherska (před rokem 1914).....	29
4.2. Období I. Světové války a meziválečné první republiky (1915-1938).....	30
4.3. Poválečné období první komunistické vlády (1948-1968).....	31
4.4. Období druhé komunistické vlády (1969-1988).....	31
4.5. Současné období (po roce 1989)	32
5. Analýza učebnic	33
5.1. Design výzkumu	33
5.2. Období Rakouska-Uherska (před rokem 1914).....	35
5.3. Období první světové války a meziválečné republiky (1915-1938).....	41
5.4. Poválečné období první komunistické vlády (1948-1968).....	45
5.5. Období druhé komunistické vlády (1969-1988).....	49
5.6. Současné období (po roce 1989)	57
6. Vyhodnocení výzkumných otázek.....	64
6.1. Vedlejší výzkumné otázky	64
6.2. Hlavní výzkumná otázka	70
7. Závěr	72
8. Diskuze	74
9. Summary.....	76
10. Seznam použité literatury a zdrojů	78
11. Seznam analyzovaných učebnic	81
12. Seznam obrázků a tabulek	83

1. ÚVOD A CÍLE PRÁCE

Historie lidstva je plná teorií o rozdělování lidí na základě různých faktorů. Lidé se dělili např. podle toho, jestli jsou z bohaté nebo chudé vrstvy, jestli pocházejí z ostrova nebo z kontinentu, podle jazyků a dále podle nářečí, nebo také náboženství. Mnohá z těchto dělení pak byla zneužita jako záminka k diskriminaci různých skupin obyvatelstva. V této práci nás bude zajímat rasová teorie, tj. vědecké (často ale spíš pseudovědecké) zkoumání rozdílů ve vnějších tělesných znacích lidí spojené se snahou odhalit příčiny rozdílů, klasifikovat podle nich lidi do skupin a (případně) hodnotit vlastnosti i schopnosti takto vymezených skupin, a její odraz v učivu zeměpisu. Teorie sama prošla dlouhým vlastním vývojem, od první myšlenky, přes různé směry, názory a alternativy až do dnešní podoby.

Hlavním cílem práce je odpovědět na otázku, jak se vlastně problematika lidských ras prezentovala mladým žákům na základních a středních školách a jejich ekvivalentech v historii ČR. Protože autoři, kteří dnes i v minulosti psali zeměpisné učebnice pro žáky, by měli především respektovat nejnovější vědecké názory a teorie, lze předpokládat, že vzhledem k různorodosti názorů na rasovou teorii bude i přístup k učivu v českých učebnicích velmi pestrý. Poměrně podstatným omezením však mohl pro autory být státní režim a kontrola psaných informací prezentovaných žákům na školách. Proto je potřeba zdůraznit, že není účelem této práce porovnávat a hodnotit názory autorů vybraných učebnic, ale učiva jako takového.

Aby bylo vůbec možné vývoj rasistické teorie v českých učebnicích srovnat, je nezbytné získat přehled o tom, jaké hlavní rasové teorie v minulosti ovlivňovaly myšlení společnosti. Proto se v práci budeme nejdříve zabývat samotným vývojem pojmu lidská rasa, teoriím jejich původu a různým přístupům k dělení lidských ras. Práce obsáhne rasové teorie od například Carla Linného, Johanna Friedricha Blumenbacha nebo Charlese Darwina a jeho následovníků až po současné chápání a vědecké zkoumání pojmu lidská rasa. Protože v současné době již existuje několik vědecky podložených alternativ, které by mohly rasovou teorii resp. představu o existenci lidských ras nahradit, budou některé z nich v práci popsány a zahrnuty do analýzy (autor mohl rasovou teorii nahradit její alternativou).

Samotné zjišťování toho, jestli se změnil, případně jak, přístup k rasovému dělení v českých učebnicích, bude probíhat formou obsahové analýzy. Stanoví se tzv. kodéři, neboli slova, která jsou spojena s konkrétním tématem, tedy rasovou teorií. Autor práce

vyhledá v textech učebnic všechna slova, která by mohla mít spojitost s rasovou teorií a na základě kontextu, počtu slov a jejich použití bude vyvozovat výsledky analýzy. Vyhledávaná slova jsou v průběhu analýzy upravována a přidávána, proto průběh hledání těchto slov probíhá více než jednou. U některých učebnic může také být specifický výběr slov spojených s lidskými rasami, což bude v analýze také zohledněno.

K účelu analýzy je kvůli dostupným zdrojům stanoveno období od Rakouska-Uherska. To bude rozděleno na několik částí, podle důležitých historických milníků. Za každé toto období pak bude vybráno několik učebnic pro analýzu. Jako zdroje pro učebnice budou použity fakultní knihovna PřF UPOL, digitální knihovna Kramerius a některé současné učebnice budou vypůjčeny přímo ze základních či středních škol. Učebnice budou analyzovány z několika hledisek. Prvním hlediskem bude definice lidské rasy, jestli ji autoři v učebnicích definují a pokud ano, tak jak. Druhým hlediskem bude, jak autoři rasové dělení v učebnici používají. Důraz bude kladen na to, jestli je lidská rasa v učebnici používána jen pro označení skupiny se stejnou lidskou rasou, nebo je pojem zaměňován, spojován nebo kombinován například s národností či náboženstvím. Dále bude hodnoceno, jestli autor přisuzuje lidské rase také jiné než fyziologické vlastnosti a otázka rasismu, jak k němu autor přistupuje, jestli ho v učebnici definuje či alespoň zmiňuje a jestli k němu zaujímá nějaký postoj.

Konečnými cíli práce jsou tedy:

- vytvoření přehledu a alternativ teorií o lidských rasách,
- analýza vývoje přístupu k učivu o lidských rasách v českých učebnicích zeměpisu (učebnic zeměpisu využívaných na území ČR)

Autor práce si je vědom toho, že kapitola o historii a alternativách rasového dělení bude pouze výčet z velice komplexní a složité problematiky, má však primárně umožnit identifikaci dřívějších přístupů k problematice ve zkoumaných učebnicích. Stejně tak samotná analýza učebnic bude ovlivněna několika faktory, jako jsou subjektivní názor autora nebo omezený počet dostupných učebnic. Proto tuto práci nelze brát jako směrodatnou k vývoji učiva o lidských rasách, ale spíše možnost, jak se tato problematika mohla v oblasti ČR vyvíjet a jak mohla být vnímána v akademické oblasti autorů zeměpisných učebnic.

2. Obsahová analýza textu

Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy definuje obsahovou analýzu takto: „*Analýza obsahu dokumentu zahrnující metody a pravidla pro stanovení tematiky dokumentu, případně časového a prostorového hlediska, čtenářského určení a formy dokumentu. Slovní vyjádření obsahu dokumentu v přirozeném jazyce je transformováno do věcných selekčních údajů v procesu věcného pořádku nebo do vět v procesu sémantické redukce textu dokumentu*“ (Balíková, 2003)

Jedná se tedy o v dnešní době standartní metodu pedagogického, ale i například sociálního nebo právního výzkumu, která se zaměřuje na vyhodnocování a interpretaci obsahu textu (Gavora, 2015). Původní zařazení této metody analýzy určil již B. Berelson v roce 1952, kdy vymezil obsahovou analýzu jako výzkumnou techniku na objektivní a systematický kvantitativní popis manifestního obsahu komunikátu (Krippendorff, 2004). Později se přistoupilo i ke kvalitativní stránce obsahové analýzy, ale dnes se již jedná o metodu, jejíž různé způsoby využití zahrnují jak kvalitativní, tak kvantitativní stránku výzkumů.

2.1. Fáze obsahové analýzy

Dvořáková (2010) rozděluje metodický postup obsahové analýzy takto:

1. design výzkumu

Důležitý krok, při kterém si výzkumník stanoví kompozici celého výzkumu.

Určujeme:

Typ médií – Výzkumník si musí ujasnit, z které formy médií bude informace analyzovat. Mohou to být například učebnice, články, webové stránky, rozhovory, obrázky, filmy, fotografie nebo i hudba. K tomu se následně váže způsob zpracování. Nejjednodušší je v případě psaného textu, který může přímo analyzovat za pomoci vybrané metody. Složitější jsou pak typy jako film, hudba nebo obrázky.

Časové období – Pokud výzkumník analyzuje pouze jeden zdroj, není nutné se touto částí příliš zabývat. Naopak pokud bude výzkumník využívat více komunikátorů, je potřeba

si určit, zda bude analyzovat pouze zdroje z jednoho období, a toto období si striktně vymezí, nebo jestli bude porovnávat komunikátory z více období, a tím například popisovat vývoj.

Software – Program, ve kterém bude obsahová analýza zpracována. Využití softwaru není pro obsahovou analýzu nutné. V případě menšího objemu textu lze obsahovou analýzu provést ručně.

Předmět výzkumu – Na základě vlastních znalostí, tematických zdrojů a konzultací s odborníky si výzkumník stanoví předmět výzkumu. Tzn. tvrzení, teorii nebo myšlenku, kterou chce na základě obsahové analýzy buď potvrdit, pozměnit, nebo vyvrátit. Tato část analýzy také není nutná ve všech případech. Například při induktivním způsobu analýzy (viz níže) nejdříve výzkumník analyzuje data, na základě čehož pak právě tento předmět výzkumu vyvodí.

Výzkumné otázky – Standardně si výzkumník stanoví jednu hlavní výzkumnou otázku, tu nejpodstatnější, a několik vedlejších výzkumných otázek, které nejsou klíčové, ale pro výsledek analýzy důležité. Druhým méně častým způsobem je stanovení několika rovnocenných výzkumných otázek. Tento způsob je méně používaný z důvodu větší náročnosti na celý proces (kodéry i způsob prezentace výsledků se musí přizpůsobovat všem otázkám na stejné úrovni).

Stanovení kodérů – Kodér můžeme chápat například jako jednotku textu (slovo, větu, souvětí, části textu), které bude software, případně výzkumník, v komunikátorech hledat a poznačovat jejich výskyt. Tento krok je důležité důkladně promyslet a vytvořit účelný a efektivní seznam kodérů, který je nutné dobře a pečlivě zaznamenat. Tento proces probíhá i ve fázi ověřování, kde se celý seznam upřesňuje a upravuje.

Přístup k výzkumu, induktivní, nebo deduktivní – V případě induktivního přístupu se jedná o pohyb od textového materiálu k závěru (předmětu výzkumu), tzn. z analýzy komunikátorů získáváme teorii. V případě deduktivního přístupu se postupuje obráceně, tedy stanoví se teorie a koncept a na základě analýzy komunikátorů se dokazuje předpoklad.

Převažující zaměření výzkumu, kvantitativní, nebo kvalitativní – I když se výzkumník v průběhu analýzy nevyhne ani jednomu zaměření, je důležité si stanovit tu stránku výzkumu, která je pro konkrétní problematiku směrodatná. Je důležité, aby si tuto část výzkumník pečlivě promyslel a zvážil všechny možné scénáře a postupy pro dosažení co nejspolehlivějších výsledků.

2. organizace výzkumu

Dalším důležitým krokem v procesu obsahové analýzy je organizace výzkumu. Jedná se o vytvoření podkladů, záznamových archů, podrobného popisu postupu a úložiště dat. Tato část je také podstatná pro případnou replikaci výzkumu.

3. fáze ověřování

V této fázi se na malém vybraném vzorku komunikátorů testuje a upravuje proces analýzy. Vyhodnocují se chyby, ověřuje se výběr kódérů a na základě těchto poznatků se upravují, přidávají a mažou.

4. získávání dat

Samotný proces obsahové analýzy, kdy se v komunikátorech vyhledávají kodéry, zaznamenává se jejich výskyt (v jaké části textu, v jakém kontextu, forma) a vytváří se výsledná data. Jak již bylo zmíněno, tento proces může být prováděn buď softwarem, výzkumníkem samotným nebo kombinací obou.

5. vyhodnocování dat

Výsledná data jsou pak vyhodnocena kvalitativně, kvantitativně nebo obojím způsobem. Výsledkem mohou být grafy, tabulky, diagramy i slovní vyjádření.

2.2. Přístupy k obsahové analýze

Obsahová analýza se skládá ze šesti konstitučních komponentů a ke každému může výzkumník přistupovat dvěma způsoby, nebo jejich kombinací (Gavora, 2015):

1. typ analyzovaného obsahu: mediální nebo bez omezení,
2. výzkumný vzorek: stochastická a/nebo intencionální,
3. hloubka analýzy: manifestní a/nebo latentní,
4. směr postupu: deduktivní a/nebo induktivní,
5. druh kontroly analýzy dat: intersubjektivní shoda a/nebo kredibilita,
6. forma vyjádření výsledků výzkumu: numericky a/nebo verbálně.

2.2.1. Typ analyzovaného obsahu: mediální/bez omezení

Dříve se obsahová analýza používala pouze pro mediální účely a pro analýzu mediálních komunikátorů. Například autoři Berelson ve svém díle *Content Analysis in Communication Research* (1952) a Holsti ve svém díle *Content Analysis for the Social Science and Humanities* (1969) (obě díla citována podle Gavora, 2015) na tomto zaměření trvají. Gavora (2015) dále uvádí, že později však značná část autorů jako například Berg nebo Krippendorff označili obsahovou analýzu jako metodu vhodnou pro jakýkoliv obsah.

2.2.2. Výzkumný vzorek: stochastický a/anebo intencionální

Jedná se o způsob výběru komunikátorů pro obsahovou analýzu. K tomuto výběru lze přistupovat dvěma způsoby:

Prvním je stochastický neboli náhodný přístup. Nejdříve se určí okruh komunikátorů, ze kterých se bude vybírat. Ten závisí na výzkumných otázkách a tématu obsahové analýzy. Z tohoto okruhu se pak náhodně vybere určený počet komunikátorů, který bude analyzován.

Ve druhém přístupu intencionálního postupu se z okruhu vyberou komunikátory na základě nějakého kritéria. Například pokud budeme jako okruh komunikátorů zvažovat komediální seriály 21. století, kritérium může být například deset nejsledovanějších seriálů. Jedná se tedy o konkrétní výběr.

Třetím přístupem je kombinace těchto dvou metod. U tohoto přístupu se vybere soubor komunikátorů na základě určených kritérií, ze kterého se náhodně vybere stanovený počet pro použití v analýze. Například, pokud zůstaneme u předešlého příkladu, mohli bychom jako kritéria stanovit podmínku animace a více než jedné série. Z těchto seriálů se pak náhodně vybere určený počet, například deset.

2.2.3. Hloubka analýzy: manifestní a/anebo latentní

Manifestní přístup, jako první způsob hloubkové analýzy, lze jednoduše popsat jako povrchový. Nehledá v komunikátorech hlubší smysl, ale analyzuje čistě informace zjevné z textu. Tohoto přístupu se využívá ve většině případů kvalitativní analýzy.

Druhým přístupem je latentní neboli hloubkový. Výzkumník hledá v komunikátorech skrytý význam, teorii nebo tvrzení, které vyplyne z hloubkové analýzy komunikátoru.

Jedním z přístupů může být kombinace. Výzkumník prvně přistupuje k výzkumu manifestním způsobem, a pokud to nestačí, přejde na latentní přístup. Ve zkratce tedy přistupuje k hloubce analýzy podle potřeby.

2.2.4. Směr postupu: deduktivní a/anebo induktivní

Rozdíl mezi induktivním a deduktivním přístupem je podle směru postupu. Buď výzkumník postupuje směrem od teorie k textu, tedy deduktivní přístup, nebo od textu k teorii, tedy induktivní přístup.

Deduktivní přístup využije výzkumník má-li připravené výzkumné otázky a kodéry a hledá na tyto otázky odpovědi, Například při ověřování nebo vyvracení nějaké teorie.

Induktivní přístup se využívá spíše v exploračním výzkumu, kdy výzkumník neví, jaká teorie nebo tvrzení bude výsledkem analýzy, začne prvně se stanovením kodérů a s těmi následně prochází obsahovou analýzu a vytváří teorii. U induktivního přístupu se jen vzácně vyskytuje shoda dvou výzkumníků na kodérech a výsledcích analýzy.

Výzkumník může také postupovat kombinací těchto dvou metod. Tento přístup výzkumník využije například v situaci, kdy zkoumá více teorií jednoho předmětu výzkumu. Stanoví se pouze hlavní otázka mířena na podporu jedné nebo více teorií a stanoví se kodéry. Na základě analýzy se pak výzkumník přiklání k jedné, více, nebo žádné teorii.

2.2.5. Druh kontroly analýzy dat: intersubjektivní shoda a/anebo kredibilita

Druh kontroly intersubjektivní shodou je založen na dostatečně reliabilitě. To znamená, že se výzkum provádí více výzkumníky a shoda v jejich kodérech a výsledcích se následně

statisticky (např. korelací) vyhodnocuje. Druhou možností kontroly je založit celý proces obsahové analýzy na kredibilitě¹, transferabilitě², dependabilitě³ a konfirmabilitě⁴.

2.2.6. Forma vyjádření výsledků výzkumu: numericky a/nebo verbálně

Pokud výzkumník prezentuje výsledky v numerické formě, znamená to, že využívá statistických metod. Častými výstupy jsou například frekvence kódérů v komunikátorech, či jejich součty. V případě vyjádření vztahových dat se používá koeficient asociace, korelace, nebo složitější metody jako škálování a klastrová analýza.

Verbální forma zůstává u textové prezentace, numerická data buď nepoužívá vůbec, nebo jen jako podklad pro své výsledky. Nejčastější formou ovšem bývá kombinace těchto dvou forem, což nejlépe pokryje jak kvalitativní, tak kvantitativní vyjádření výsledků.

¹ Kredibilita, neboli důvěryhodnost výzkumu, je způsob hodnocení, ve kterém se výzkumník dívá na výzkum očima účastníka nebo autora.

² Transferabilitou se rozumí hodnocení toho, jak moc jsou postup a výsledky výzkumu použitelné v jiných kontextech či s jiným prvotním nastavením výzkumu.

³ Dependabilita zohledňuje to, jak výzkumník popsal a zohlednil neustále se měnící kontext, ve kterém se výzkum odehrává.

⁴ Konfirmabilita se týká míry, do jaké mohou být výsledky potvrzeny ostatními (Trochim, 2001).

3. Vývoj a současné chápání pojmu lidská rasa

3.1. Historický vývoj

3.1.1. Původ rasové myšlenky a koloniální období

I přesto, že se chápáním pojmu lidská rasa zabývali lidé již v antickém Řecku, vnímali tyto rozdíly mezi lidmi spíše po stránce fyziologické a psychické, nikoliv jako celek rasy člověka. Například podle Hippokratova učení je lidská povaha podmíněna čistě vlivem klimatu a přírodního prostředí. Společně s těmito myšlenkami začala vznikat i myšlenka vyšší a nižší civilizace. V antickém Řecku byli všichni, kteří nebyli součástí jejich kultury považováni za barbary, stejně tak v Římské říši (Claude Lévi-Strauss, 1952). Barbar, později označován jako divoch, byl považován za člověka divokého, necivilizovaného, méně inteligentního a agresivnějšího. Těmto lidem byla přisuzována větší podobnost s chováním divokých zvířat. Tato separace sice není přímo projevem rasového dělení, nicméně by se dala považovat za jedno z prvotních rozdělení obyvatelstva na základě jiných než jazykových nebo kastovních měřítek.

Později různí cestovatelé ve svých cestopisných dílech kategorizovali obyvatele, s kterými se na cestách setkali, do různých skupin, popisovali jejich fyzickou podobu, kulturu a chování. Kategorizace v rámci těchto cestopisů však většinou probíhala na základě kultur a náboženství, nikoliv podle fyzických znaků.

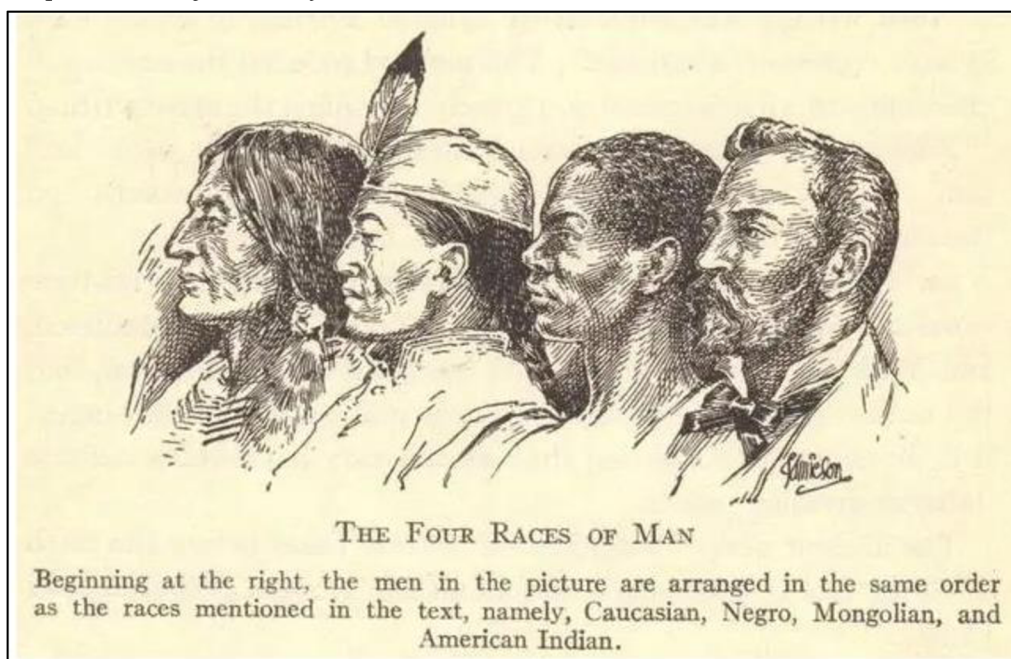
Pojem lidská rasa, jak ho známe dnes (rozdělení lidí podle vnějších znaků), se začal objevovat a nabírat na významu v době kolonizace amerického kontinentu. Tehdy ale lidé užívali slovo rasa primárně proto, aby odlišili otroky, původní indiánské obyvatelstvo Ameriky a kolonizátory z Evropy. Nemělo žádné vědecké opodstatnění a složilo spíše pro evidenční účely kolonizátorů. Od té doby se rasa průběžně používala pro různé odlišování lidí, například pro označení náboženské skupiny, národnosti, nebo k označení vládnoucí vrstvy. Teprve v 17. století se začala podrobněji řešit otázka pojmu lidská rasa a jeho dělení.

3.1.2. 17. až 18. století, první rasové definice

Jeden z prvních, kdo tento pojem pro rozčlenění lidí do skupin použil, byl francouzský lékař **Francois Bernier**, který v roce 1684 ve svém anonymním článku rozdělil lidstvo do čtyř skupin: Evropané a západní Asiaté, Východní Asiaté, Černoši a Laponci. Nutno podotknout, že toto dělení nemělo žádnou vazbu na hierarchické členění (McPherson, 2015).

Důležitou osobou ve vývoji dělení lidských ras se však až později stal **Carl Linné**. Švédský učenec přišel ve své knize *Systema naturae* (1758) s klasifikací, která rozdělila lidstvo do skupin podle barvy pleti na asijského člověka, afrického člověka a evropského člověka. Tato klasifikace je často brána jako výchozí bod antropologického studia rasy (Sloan 1995). Linné však nepředpokládal, že by toto dělení bylo striktní, a naopak upozorňoval na skutečnost, že lidské rasy se průběžně promíchávají, obzvláště na hranicích světadílů. Velkým rozdílem oproti dnešnímu chápání lidských ras bylo, že těmto kategoriím byly připisovány také mentální vlastnosti.

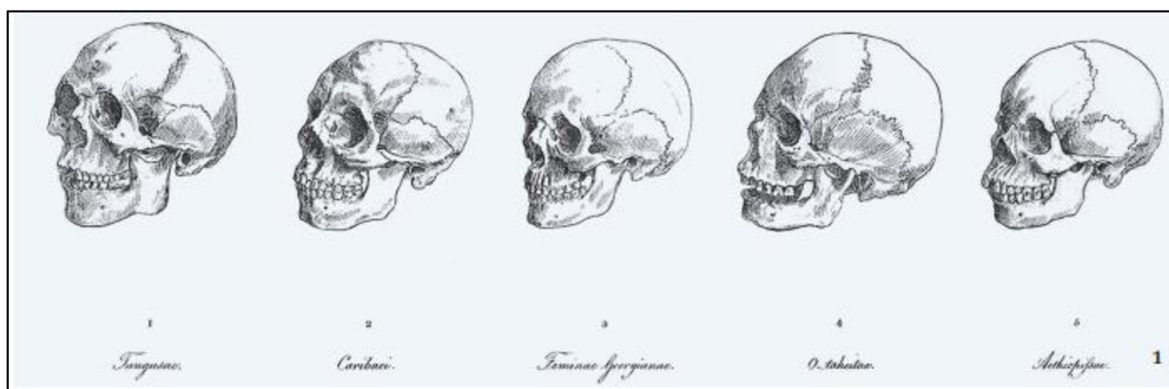
Asijský člověk byl charakterizován jako krutý, melancholický, tvrdohlavý a lakomý, africký člověk jako zlý, šibalský, lenivý a lhostejný a evropský člověk jako pohyblivý, chytrý a vynalézavý (Něsturch, 1958). Tímto popisem tedy vyzdvihl evropskou rasu nad ostatní, a navíc přišel s názorem, že každá rasa má své specifické povahové vlastnosti. Někteří vědci tuto myšlenku podporovali a jako důkaz používali rozdíl v průměrných vahách mozků příslušníků jednotlivých ras.

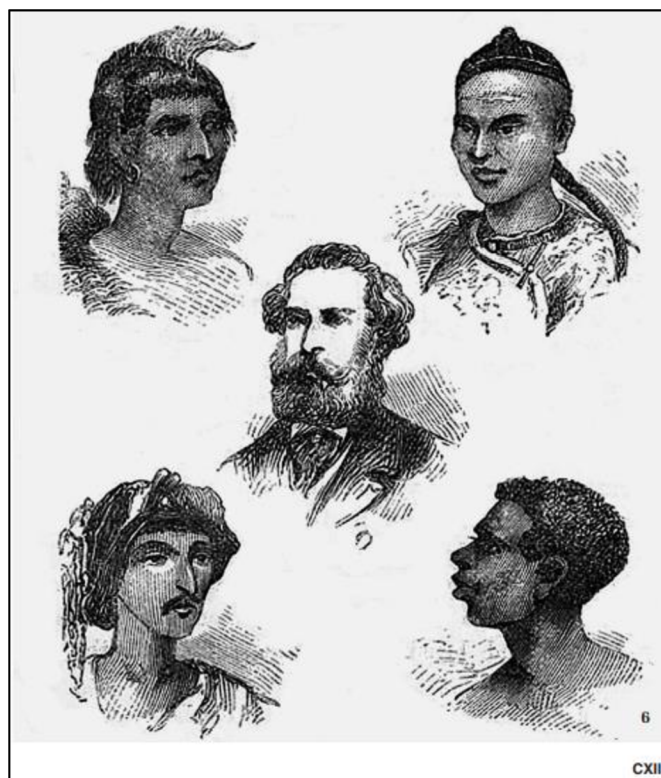
Obrázek 1- Lidská plemena podle pozdější klasifikace Carla Linného, používané v eugenickém hnutí

Dalším vlivným antropologem zabývajícím se lidskými rasami byl **Johan Friedrich Blumenbach**. Ten rozdělil ve svém díle *The Natural Varieties of Mankind* v roce 1775 lidstvo na 5 ras: kavkazskou, mongolskou, etiopskou, malajskou a americkou. Upozorňoval stejně jako Linné na to, že mezi jednotlivými rasami nejsou ostré hranice: „*Nesčetné variety lidstva do sebe nepostížitelně splývají.*“ (Budil, 2016). Blumenbachova klasifikace byla založena čistě na fyzických znacích člověka. Teorie o lidských rasách byla tehdy chápána jako prostředek pro pochopení lidských dějin a rasa jako koncept sjednocující přírodu a společnost v jeden organický celek (Ivo T. Budil, 2016).

Celkově vzato se v 17. a 18. století objevovalo výrazně více lidí podporujících teorii nadřazenosti jedné rasy nad druhou, tedy rasismu.

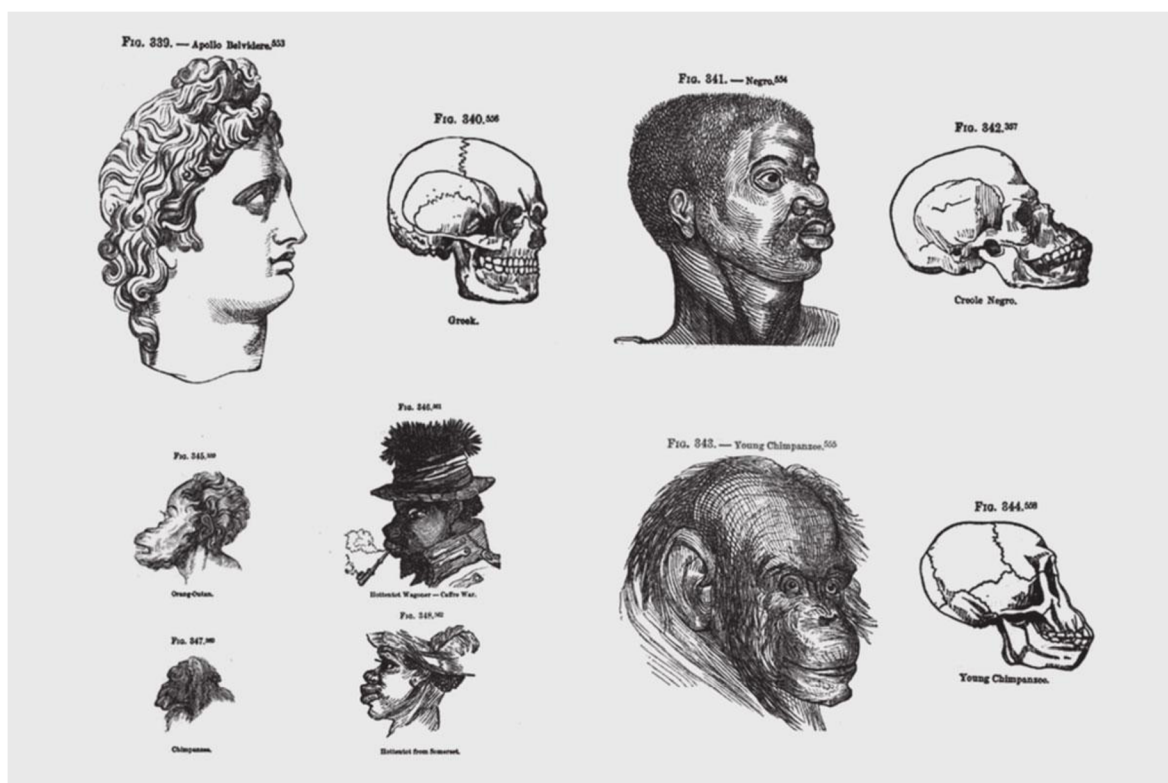

Obrázek 3- Tvar lebky jednotlivých plemen podle Blumenbacha

Obrázek 2-Illustrace lidských plemen podle Blumenbacha

3.1.3. 19. století

Obrázek 4-Srovnání lebek negroidní rasy, bílé rasy a orangutana (1854)

Místo aby se situace pro jiné rasy a chápání tohoto kontextu zlepšilo, 19. století bylo období, kdy se myšlenka nadřazenosti jedné rasy nad druhou spíše upevňovala. I přesto se ale někteří světoznámí vědci pokoušeli tento směr potlačit. Například *Charles Darwin* napsal o svých zkušenostech s obyvateli Ohňové země, tehdy považovaných za nejzaostalejší lid, kde popisuje pozorování tří domorodců, které vzal se sebou do Anglie. Domorodci se nevyznačovali žádnou sníženou inteligencí, schopností porozumět novým věcem nebo leností. Darwin je označil rozumově stejně vyspělé jako Evropany. Dalším příkladem vyvrácení bylo vědecké tvrzení podložené důkazy, že hmotnost mozku není relevantním měřítkem lidské inteligence a duševních schopností.

Na začátku 19. století se začal vyskytovat další, nový názor, a to že lidská rasa a dědičné rasové dispozice rovněž podmiňují ekonomickou prosperitu, nebo naopak hospodářskou stagnaci různých světových regionů. Tento přístup byl založen primárně na skutečnosti, že po zahájení první průmyslové revoluce některé světové populace nereagují na výzvu modernity příliš vstřícně.

Jedním z příkladů, které ve svém článku Budil (2016) uvádí, je francouzská kolonie Saint Domingue (dnešní Haiti). Před nástupem průmyslové revoluce byla jednou z nejbohatších kolonií na světě díky vývozu kávy a cukru. Po francouzské revoluci roku 1789 byli běloši vyhnáni a vlády nad ostrovem se ujali bývalí afričtí otroci, což vedlo k ekonomickému kolapsu a politickému chaosu. Dalšími faktory, které podporovaly zmíněnou teorii, byly:

- velmi nápadná nerovnoměrnost světového ekonomického vývoje a bohatství, například při srovnání Anglosasů a střední Afriky.
- výsledky historických válečných konfliktů (kolonizace amerického kontinentu, Afriky).

Z pohledu biologie, která se v tomto období výrazně zabývala potřebou uspořádat živé organismy do systémů a udělala velký pokrok v oblasti morfologie a poznání jednotlivých organismů, je rasa definována jako soubor morfologických znaků, které se nemění v závislosti na prostředí, v němž člověk vyrůstá.

Definice podle E. A. Hootona popisuje právě tuto možnost. „*Rasa je velká část lidstva, jejíž jedinci, ač individuálně se liší, jsou charakterizováni jako skupina s jistou kombinací hlavně neadaptivních, morfologických a metrických rysů, vyplývajících z jejich společného původu.*“

V následující druhé polovině 19. století bylo období, kdy se vlivem díla a teorie Charlese Darwina, O původu druhů (1859), rozmohl směr nazýván sociální darwinismus (paradoxem je skutečnost, že samotný Darwin s tímto směrem neměl téměř nic společného). Propagoval teorii, která stavěla mimoevropské rasy do pozice tzv. nižších ras a ospravedlňovala tak jejich ovládnutí vyšší, evropskou rasou, což později inspirovalo legislativu v nacistickém Německu.

Sociální darwinismus inspiroval směr nazývaný eugenické hnutí, založené Darwinovým bratrancem Francisem Galtonem, které prosazovalo zákonodárství na podporu biologické kvality populace. Jinak řečeno usilovalo o vytvoření států s čistou, silnou, vyšší evropskou rasou a vytlačení mimoevropských nižších ras z Evropy do vzdálených kolonií. Pojem rasa se stával čím dál více politicky a mediálně využívaným pro jiné než čistě klasifikační účely a byl i později účelně zaměňován nebo směřován s pojmy společenskovedními jako například národ nebo třída.

Toto období ale mělo také velké množství vědců, kteří tvrdili pravý opak. Například názor právě *Charlese Darwina*: „*Nejpádňější důvod proti nakládání s rasami člověka jako s odlišnými druhy je fakt, že se navzájem prostupují, v mnoha případech nezávisle na tom, pokud tak můžeme soudit, že se zkřížily.*“ (Darwin, 1871), nebo později názor *Franze Boase*, zakladatele moderní antropologie v USA: „*Množství genealogických linií a rozmanitost jednotlivých a rodinných typů obsažených v každé rase jsou tak velké, že není možné považovat žádnou rasu za jednotku.*“ (Boas, 1928).

3.1.4. 20. století

Velkým objevem výrazně ovlivňujícím přístup k teorii o lidských rasách, který před 20. stoletím učinil *Gregor Johann Mendel*, byla genetika. Ta později zcela změnila pohled na rasovou ideologii. Během a po druhé světové válce tato věda společně s evoluční biologii velice pokročila a zaměření biologů na toto odvětví vědy se promítlo i v kontextu rasového

Obrázek 5- Karikatura "Břímě bílého muže" z počátku 20. stol.

dělení. Zjistilo se totiž, že genetické rozdíly mezi jednotlivými lidskými rasami jsou menší než mezi jednotlivými příslušníky téže rasy, a tedy fenotypu rasy v genetické oblasti nic určitého neodpovídalo (Sokol, 2002).

Vědec *E. S. Olson* připouští, že na základě genetické analýzy by bylo možné rozlišit skupiny lidí se stejným dědičným původem a rozřadit je, podle jednotlivých alel genů, do různých populací. Toto rozřazení by však nemělo vůbec nic společného s rozšířenou teorií o lidských rasách.

Genetické výzkumy tedy prokázaly, že pojem rasa nemá žádné biologické opodstatnění (to ovšem nevyklučuje existenci ras jako „společenských“ kategorií, resp. jako společenských konstruktů). Obzvláště v době po druhé světové válce se k rase začalo přistupovat více jako

k nevědecky podložené myšlence. Například podle Hannaforda (1996) je rasa myšlenka, která se objevila během osvícenství jako důsledek „bezohledné a záměrné manipulace s texty vědci a historiky, kteří opustili dřívější paradigma původu, generace a správného řádu“.

I přes snahu některých vědců se v podvědomí lidí stále držela myšlenka nadřazenosti evropské rasy nad ostatními. Vyvrcholením tohoto vlivu bylo nacistické Německo a druhá světová válka. Po jejím konci, v roce 1950, vydalo UNESCO návrh tzv. Deklarace o rase, na kterém se také výrazně podílel významný francouzský antropolog Claude Lévi-Strauss. Návrh měl de facto vytlačit podvědomí o rasovém dělení, nebo ho změnit na dělení na základě populační genetiky.

I po všech snahách vědců je rasové dělení mezinárodně jednou z nejpoužívanějších teorií o dělení obyvatelstva. Tato skutečnost je pravděpodobně ovlivněna několika skutečnostmi:

- rasové dělení je tu už celá staletí a je zakořeněné hluboko v lidských kulturách,
- jedná se o „bezprostřední svědectví smyslů člověka, když spatří pohromadě Afričana, Evropana, Asijce a amerického indiána“ (Strauss, 1958),
- podle Strausse v sobě mají lidé zakořeněnou určitou reakci na neznámé/cizí/odlišné situace, kdy odmítají jiné kulturní formy, ke kterým se nešťastně přiřazoval pojem rasa. To zabraňuje přijetí fyzicky výrazně odlišného.

Vědecká sféra však tento přístup již bere jako „pozůstatek dávno zastaralých forem typologického myšlení“ (Müller, 2014). Od počátku druhé poloviny 20. století vědci přišli s několika teoriemi, jak nahradit nebo upřesnit či lépe vysvětlit pojem lidská rasa.

3.2. Současné způsoby chápání lidské rasy

3.2.1. Rasa jako biologická jednotka

Rasa jako biologická jednotka je definovaná na celkem šesti předpokladech (Něsturch, 1966):

1. existence rasových znaků,
2. rasové znaky mají fyzický charakter, nemají metafyzickou povahu,

3. rasové znaky jsou neměnné,
4. výčet rasových znaků je konečný,
5. rasové znaky nemusí být nutně morfologické povahy, tzv. vnější, ale mohou být skryty v molekulární nebo genetické struktuře organismu,
6. podobnost rasového znaku dokládá společný původ.

Tato teorie je nejstarší a nejvíce rozšířenou teorií, kterou se ovšem vědci snaží „vymazat“ z podvědomí obyvatel pro její nevědeckost a velký potenciál pro politické či jiné zneužití.

3.2.2. Etnická skupina

Jednou z teorií bylo omezení dělení na rasy jako biologické jednotky a nahrazení teorií o etnických skupinách, tedy že by se rozlišování lidí na základě rasové teorie nahradilo rozdělením na etnické skupiny a rozdělení čistě na základě fyzických znaků by se nepoužívalo. Antropologové a biologové, ač to na první pohled nepatří do jejich vědeckého okruhu, začali rozvíjet a zabývat se vědou zvanou etologie. Věda byla primárně zaměřena na instinktivní, vrozené chování živočichů a jeho adaptace v závislosti na prostředí. Obdobné chování se dá ovšem pozorovat i u lidí, tedy adaptace na prostředí probíhá nejen na úrovni fyzických znaků, ale i ve způsobu chování a artefaktů kultur (Montagu, 1965). Etnická skupina by tedy měla zahrnout fyzické, environmentální, sociální i kulturní vlastnosti propojeně, nikoliv odděleně. Je důležité si ovšem uvědomit, že tento přístup nijak nepředchází negativnímu odsuzování ras, spíše naopak umožňuje rozsáhlejší kategorizaci, které mohou být zdrojem diskriminace.

Hlaváčková uvádí čtyři důvody, proč je rasová kategorizace špatná a měla by být nahrazena teorií etnických skupin:

1. Rasová teorie je založena na neměnicích se fyzických znacích. Toto tvrzení však bylo vyvráceno, protože znaky, podle kterých byly rasy definovány, jsou závislé na životních podmínkách a prostředí.
2. Z genetického hlediska je rasové rozdělení chybné a neodpovídá o genetické příbuznosti.

3. Biologie a genetika se přestaly soustředit primárně na morfologii a začaly více zkoumat vzorce chování v rovině populací. Rasové rozdělení je pro tyto potřeby vysoce nedostačující.
4. Při studiu člověka je důležité zohledňovat nejen fyzické aspekty, nýbrž i faktory sociokulturní, k čemuž je vhodnější teorie etnických skupin, které tento faktor zohledňuje a umožňuje zkoumat a popisovat.

3.2.3. Kultura jako možné nahrazení rasového členění společnosti

Další z teorií se rovněž přiklání ke zrušení rasové kategorizace, nebo alespoň její omezení na čistě fyzické znaky člověka s uvědoměním si adaptivnosti těchto znaků. Jedná se o rozdělení lidstva podle kultur.

Kultura je definována jako: „*soubor nebiologických, typicky lidských prostředků přizpůsobení člověka jeho prostředí, tedy přírodě*“. Velice podrobně problematiku rozdělení do lidských kultur zkoumá a popisuje Francouzský antropolog *Claude Levi-Strauss*. Ten i přesto, že se k tomuto druhu rozdělení přiklání, popisuje velké množství úskalí a nedostatků, které toto rozdělení přináší.

Například vývoj kultury je závislý jak na podnětech environmentálních a podnětech z vnitřního prostředí dané kultury, ale i na podnětech z ostatních kultur, které jsou s ní nějakým způsobem spojeny, ať už tím že spolu polohově sousedí, nebo různými socioekonomickými či historickými vztahy.

Problematické je vytvoření samotného výčtu všech kultur. Zaprvé, by bylo velice obtížné stanovit kritéria a faktory, na základě kterých by bylo lidstvo rozděleno do kultur. Zadruhé by s největší pravděpodobností byl tento seznam tak obsáhlý, že by ztrácel na efektivnosti a významu, například pro vyučování na základní nebo střední škole by byl téměř nepoužitelný.

3.2.4. Klinální rozdělení

Toto rozdělení je podobně jako rasové zaměřeno na fyzické znaky člověka. Na rozdíl od rasového dělení však pracuje s myšlenkou, že fyzické znaky člověka nejsou diskrétní, nýbrž kontinuální.

V roce 1938 J. *Huxley* navrhl alternativu k diskrétnímu rasovému rozdělení morfologických znaků, tzv. klinální uspořádání. Vezmeme si jako příklad epikantus (kožní záhyb horního víčka překrývající vnitřní koutek oka). Mapa klinálního rozdělení tohoto morfologického znaku by měla podobu izolinií, které by procentuálně vyjadřovaly, do jaké míry se tento znak u lidí v oblasti vyskytuje. Myšlenkou klinálního rozdělení je určit morfologické znaky, které by dohromady demonstrovaly charakter populací, a ty pak právě pomocí klinálního rozdělení kategorizovat. Je důležité si uvědomit, že se stále jedná o kategorizaci na základě znaků, které mohou být adaptivní, proto ke každé takové kategorizaci by bylo nutné uvést časový aspekt.

3.3. Shrnutí

Rasové rozdělení lidstva je už dlouhou dobu považováno za chybné a nevhodné, hlavně ve vědeckých oblastech. Avšak vlivem síly zvyku a jednoduchosti tohoto členění je v široké veřejnosti stále nejpoužívanější kategorizací lidstva ve světě. Způsoby kategorizace, které vznikly jako alternativy k rasovému dělení ještě nedosáhly takové popularity, aby nahradily používání ras. Jedním z možných důvodů je ten, že je teorií právě víc a vědci nejsou za jedno v tom, který přístup by měl rasové dělení nahradit. Dalším důvodem může být právě větší komplexnost a složitost jednotlivých teorií, což je důležitý faktor pro uplatnění v široké veřejnosti.

4. Výběr učebnic k analýze

Pro potřeby analýzy byly vybírané učebnice rozděleny do pěti časových období. Jako milníky pro tato období byly vybrány významné události, které ovlivnily politickou a životní situaci v Českých zemích, bez ohledu na politické hranice, nebo výrazně ovlivnily české školství. Učebnice pro analýzu zahrnovaly učivo pro základní i střední školy, a i s tímto kritériem vydělujeme následující období:

1. Období Rakouska-Uherska (před rokem 1914)
2. Období I. Světové války a meziválečné první republiky (1915–1938)
3. Poválečné období první komunistické nadvlády (1948⁵-1968)
4. Druhé období komunistické nadvlády (1969-1989)
5. Současné období (po roce 1989)

4.1. Období Rakouska-Uherska (před rokem 1914)

Po roce 1848 kdy proběhla velká reforma vzdělávání v Rakousku-Uhersku, se razantně změnila i výuka na gymnáziích. Gymnázia se dělila na dvě čtyřleté části, kde první vystudovali studenti, kteří pak chtěli jít do praxe jako například úředníci, druhou čtyřletou část vystudovali ti studenti, kteří chtěli jít na univerzitu. V rámci těchto škol se, ač v malé míře, vyučoval i zeměpis. Druhou školou, na které se zeměpis vyučoval, patřila také mezi školy poskytující střední vzdělání a nazývala se reálná škola, tzv. reálka. Tyto školy byly přírodovědně-technického zaměření a byly vymezeny na 4 roky. V rámci základních škol, v té době obecných a měšťanských, se zeměpis jako samostatný předmět nevyučoval, pouze jako kombinace, nejčastěji se zeměpisem. Vlivem toho bylo pro zeměpis nastaveno méně vyučovacích hodin a jeho výuka nebyla příliš podrobná. Na střední školy se však nastupovalo po páté třídě, jako se dnes nastupuje na osmileté gymnázium, kde už se zeměpis

⁵ Období mezi lety 1939 a 1948 v této práci není zohledněno, protože výuka regionálního zeměpisu byla na českých školách zakázána a vyučovat se směla pouze geografie Německa. Byť bylo téma rasy v tomto období nacismu velmi ožehavé, oficiální dobové české učebnice k této problematice neexistují.

jako samostatný předmět vyučoval. I přesto se ale učebnice určené pro výuku na gymnáziích a reálkách často využívaly na druhém stupni měšťanských a obecných škol.

Pro toto období byly vybrány 4 učebnice dostupné z národní digitální knihovny:

- Všeobecný zeměpis, díl první (František Sobek, 1883): učebnice napsaná pro druhou a třetí třídu gymnázií a druhou až čtvrtou třídu reálek.
- Všeobecný zeměpis, díl druhý (František Sobek, 1898): učebnice napsaná pro první třídu středních škol, tzn. gymnázií a reálek
- Všeobecný zeměpis, díl první (Rudolf Knaus, 1883): učebnice napsaná pro první třídu středních škol, tzn. gymnázií a reálek
- Učebnice zeměpisu obecného i rakouskouherského pro školy střední a ústavy učitelské I. svazek (Antonín Tille, 1881): Učebnice napsaná pro celkovou výuku zeměpisu na středních školách.

4.2. Období I. světové války a meziválečné první republiky (1915-1938)

Během první světové války i po ní, po vzniku samostatného Československa, se české školství nějakým zásadním způsobem nezměnilo. Probíhaly zde snahy o reformu školství za účelem více se přiblížit ke způsobu výuky v USA, ta se však před druhou světovou válkou nestihla schválit. V zeměpise, ale i v ostatních předmětech se však více dbalo na demokratický přístup a probíhala snaha sjednocení a zpřístupnění stejné úrovně vzdělání všem občanům.

Z tohoto období byly vybrány 2 učebnice dostupné z národní digitální knihovny a knihovny Univerzity Palackého v Olomouci:

- Přehledy zeměpisu II. díl, Světový zeměpis (Josef Kinský, 1936) – jedná se o zeměpisný sborník pro učitele i studenty.
- Hospodářský zeměpis pro veřejné školy obchodní a ústavy příbuzné I. (Josef Železný, 1929) – učebnice zeměpisu napsaná pro 3. ročník druhého cyklu gymnázií i reálek.

4.3. Poválečné období první komunistické vlády (1948-1968)

V roce 1947 prezident E. Beneš odsouhlasil návrh zákona o jednotné škole, který vešel v platnost v roce 1948. Začalo se zavádět stejné základní vzdělání pro všechny děti od 6 do 15 let. Současně s tím se všechny školní instituce, od mateřských až po vysokoškolské, staly státními, nebo byly zrušeny. Během dalších 20 let se pak více než jednou vystřídal délka základního a povinného středního vzdělávání. V tomto období se velmi začal klást důraz na politickou výchovu a výchovu politicky uvědomělého občana lidově-demokratického smýšlení (Vališová a Kasíková, 2007), což určitým způsobem ovlivnilo i způsob učení a obsah zeměpisu ve školách.

Vybrané učebnice pro toto období jsou 2:

- Zeměpis pro šestý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol (Pavel Janega, 1957)
- Hospodářský zeměpis světa (Ivan Aleksandrovič Vitver, 1953)

4.4. Období druhé komunistické vlády (1969-1988)

České školství prodělalo řadu různých změn, od počtu let pro povinnou školní docházku nebo k vystudování střední školy, přes vznik středních odborných učilišť a vyšších odborných škol až po změnu vyučování na gymnáziích ze všeobecného učiva na zaměření. Určitým rysem školství v tomto období byl také vliv politických předpokladů na úkor těch studijních.

Pro analýzu tohoto období jsou zvoleny 4 učebnice:

- Zeměpis pro 1. ročník gymnázií (Ludovít Mičian, 1984)
- Zeměpis cestovního ruchu pro 1. ročník středních ekonomických škol (Emil Kopšo, 1972)
- Hospodářský zeměpis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy a pro střední ekonomické školy (Obermann Alois, Miroslav Střída, 1969)
- Zeměpis 6 pro 6. ročník základní školy (Miloslav Skalický, 1981)
- Zeměpis pro 6. ročník základní devítileté školy (Janega Pavel 1979)

4.5. Současné období (po roce 1989)

Vznik NPV a RVP se datuje na roky 2001 a 2004. Období po politickém převratu také přineslo určitou volnost ve výběru učiva a přístupu ke studentům. Zároveň se společně s RVP začalo při výuce více dbát na tzv. průřezová témata, a právě zeměpis nabízí v tomto směru široké možnosti.

Vybrané učebnice pro analýzu jsou 4:

- Člověk na Zemi (Ivan Bičík, Fortuna, 1991) – učebnice pro 1. ročník gymnázií
- Zeměpis pro 7. ročník základní školy (Josef Herink, Kvarta Praha, 1993)
- Zeměpis učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia 7 (Alice Kohoutová, Fraus, 2014)
- Zeměpis, putování po světadílech, učebnice, 1. a 2. díl (Hana Svatoňová, Nová škola, s.r.o., 2022)

5. Analýza učebnic

Učebnice budou analyzovány obsahovou analýzou, která bude upravena pro potřeby této práce. Software pro obsahovou analýzu nebude použit žádný z důvodu malého množství textu pro analýzu a kvalitativním charakteru analýzy. Proces analýzy tedy provádí autor práce sám za pomoci konzultace s vedoucím práce a příslušných materiálů k obsahové analýze. Jak již bylo řečeno, analýza bude mírně upravena pro potřeby práce, a proto budou některé, pro tuto práci nepodstatné nebo jasné, kroky přeskočeny.

V této kapitole tedy nejprve bude popsán design výzkumu. Následně bude každé časové období analyzováno samostatně a poté budou jednotlivé analýzy porovnány mezi sebou. Během analýzy budou zhodnoceny nejdříve četnosti jednotlivých kódérů a poté analyzován a zhodnocen jejich kontext.

5.1. Design výzkumu

Typ médií: učebnice zeměpisu pro druhý stupeň základní školy a střední školy

Časové období: viz kapitola „Výběr učebnic k analýze“

Software: žádný

Předmět výzkumu: Postup analýzy bude induktivní, to znamená, že se prvně analyzuje text a z analýzy se pak vytvoří předmět výzkumu.

Výzkumné otázky:

- Hlavní výzkumné otázky:
 - Změnil se během analyzovaného časového období přístup k učivu o lidských rasách v učebnicích zeměpisu, používaných na území Česka? Pokud ano, jak?
- Vedlejší výzkumné otázky:
 - Odráželo učivo v učebnicích zeměpisu, používaných na území Česka, nejnovější vědní poznatky týkající se tématu rasového dělení?
 - Objevují se v učebnicích zeměpisu, používaných na území Česka, náznaky nebo přímé odkazy na rasistickou ideologii?
 - Jak často se v učebnicích zeměpisu, používaných na území Česka, píše o rasách? Změnila se tato četnost během zkoumaného období?

- Je v učebnicích vysvětlen pojem lidská rasa, případně jeho synonymum jako například lidské plemeno?

Stanovení kodérů: níže uvedený seznam slov, kodérů, na základě kterých, bude obsahová analýza probíhat, budou vyhledávány ve všech svých příbuzných slovech. Pro představu je u prvního kodéru rozepsáno, která všechna slova v souvislosti s tímto kodérem budou vyhledávána, u ostatních kodérů to autor nepovažuje za nutné

- černá (černoch, černocho, černochovi, černošský/á/é, černoši, černochoů, černochoům, černoších, černochoy, černý, černá, černé, černí, černému, černošskému)
- rasa, plemeno, běloch, žlutý, rudý, hnědý, rasismus, mestic, mulat, zambo, míšenec
- Dále budou stanoveni další kodéři na základě definice a rozdělení lidských ras v jednotlivých učebnicích (bude-li učebnice definici a rozdělení obsahovat)

Induktivní přístup: od textu k závěru

Kvalitativní zaměření: Analýza bude zkoumat kontext kodérů, myšlenku autora, přístup a případnou podobnost s určitou rasovou teorií zmíněnou v kapitole „Vývoj a současné chápání pojmu rasa“

Nejdříve bude každá učebnice a každé období analyzováno samostatně. U každé učebnice bude zohledněn přístup k rasové teorii, její pojetí, jak často se o rasách v celé učebnici mluví a v jakém kontextu a ke které výše zmíněné teorii se autor knih přiklání (bude-li to možné na základě získaných informací určit). Na základě analýzy všech učebnic daného období budou tyto faktory zohledněny a zodpovězeny vedlejší otázky pro celé toto období. V poslední fázi budou všechny vybrané období srovnány, díky čemuž budou zodpovězeny dvě hlavní výzkumné otázky této práce.

5.2. Období Rakouska-Uherska (před rokem 1914)

5.2.1. Všeobecný zeměpis, díl 1. Pro 1. třídu škol středních (František Sobek, 1883)

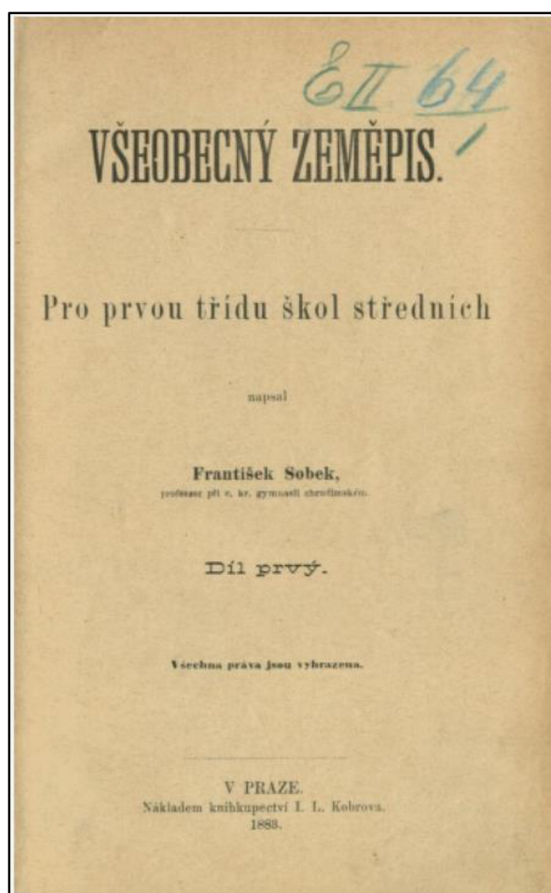
113 stran, necelou polovinu učebnice autor věnuje fyzickogeografickému, socioekonomickému a planetárnímu zeměpisu. Druhou polovinu autor věnuje regionálnímu zeměpisu všech světadílů, kromě Antarktidy.

Definování rasy: Autor v učebnici věnuje rasovému rozdělení samostatnou podkapitulu v kapitole „O člověku“ s názvem Jak lidé různí se rodem. Autor zde nejdříve popisuje hierarchii pojmů rodina-rod-národ-národní kmen-čeleď-plémě-lidstvo. V učebnici používá místo názvu rasa synonymum plemeno. Podle učebnice tedy rasa obsahuje více národů, jeden národ ovšem nemůže zahrnout více ras.

Podle autora jsou jednotlivá plemena (rasy) rozdělena podle barvy kůže a tvaru hlavy na 5 typů: Kavkazské (bílé), mongolské (žluté), aethiopské (černé), indiánské (rudé) a malajské (hnědé). Rozdělení odpovídá Blumenbachově klasifikaci ras. Rasy jsou popsány pouze fyzickými znaky, jako jsou barva pleti, tvar obličeje a vlasy, případně tvar očí.

Použití rasového dělení: Autor používá rasového dělení pouze při popisu obyvatelstva jednotlivých kontinentů. Často k vybranému plemenu přiřazuje seznam států, které danou rasu zastupují. Využívá tedy pojmu rasa (plemeno) k vytvoření jasné představy vzhledu jednotlivých národů na světě.

Vybraných kodérů bylo v učebnici zaznamenáno celkem 43, z toho polovina v již zmíněné kapitole definující rasové dělení. Autor tudíž tento koncept ve své učebnici příliš

Obrázek 6-Přední strana učebnice 6.2.1.

nevyužívá a upřednostňuje kategorizaci lidí na základě příslušnosti k národu, čeledě, nebo označení odvozené od světadílu.

Teorie: Z učebnicového textu je podle definice zřejmé, že autor čtenářům představuje a pracuje s Blumenbachovou teorií o rasách. Je zřejmé, že rasovou teorií nijak nepopírá a využívá jí k reprezentaci výhradně fyzických znaků lidí na Zemi.

V učebnici se nevyskytuje žádný hanlivý nebo rasistický podtext související se zmínkami o rasách. Na druhou stranu tu však není ani žádné vysvětlení nebo upozornění na povyšování se a odsuzování jedné rasy druhou. Proto není jisté, jak se autor k rasistické teorii stavěl.

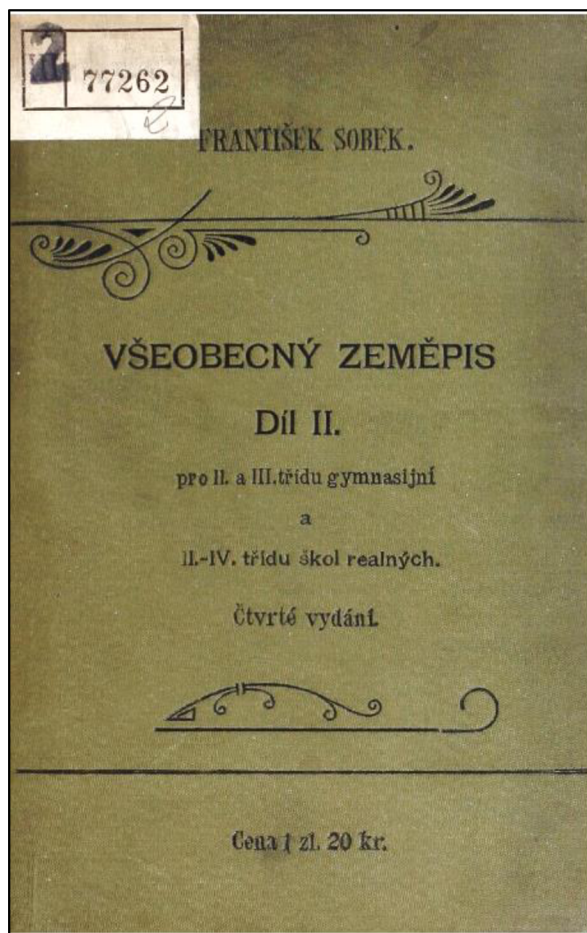
5.2.2. Všeobecný zeměpis, díl 2. Pro druhou a třetí třídu škol gymnasiálních a druhou až čtvrtou třídu reální (František Sobek, 1898)

155 stran, učebnice obsahuje učivo regionální geografie o jednotlivých světadílech, kromě Antarktidy.

Definování rasy: Pojem rasa zde definovaný není. Protože se ale jedná o druhý díl řady učebnic a v prvním díle, výše popsaném, je pojem rasa jako lidské plemeno definován, není tato absence definice objektivním faktorem.

Použití rasového dělení: Stejně jako v prvním díle autor používá rasové dělení na popis vzhledu obyvatelstva jednotlivých světadílů. Už se ale nejedná o jediný kontext použití.

Vybraných kodérů v této učebnici bylo celkem 45, které byly rovnoměrně rozloženy v celém obsahu učebnice. Vzhledem k tomu že kontext obyvatelstva je zde častý, lze z tohoto počtu výskytů odvodit, že autor opět dával přednost

Obrázek 7-Přední strana učebnice 6.2.2.

označovat lidské skupiny jako národy, čeleděmi nebo pomoci světadílů, nikoliv jako rasy (plemena).

Teorie: Stejně jako v prvním díle je zřejmé že autor rasovou teorii nepopírá a využívá jí k reprezentaci hlavně fyzických znaků lidí na Zemi. Podle využití jednotlivých slov lze předpokládat, že autor upřednostňuje Blumenbachovu teorii o lidských rasách.

Rasismus autor nijak nedefinuje ani nezmiňuje, nicméně některé zmínky o rasových skupinách mohou být pochopeny jako označení podřadné skupiny. Například v kapitole o Afrických ostrovech:

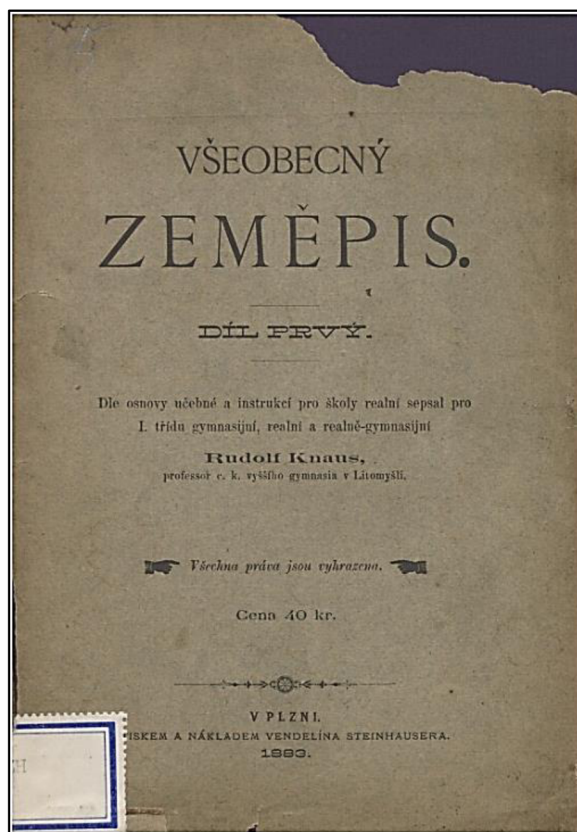
„Z ostrovů Guinejských dva jsou portugalské a čtyři španělské; avšak obyvatelé, skoro sami černoši, málo všímají si pánů svých“

Proto nelze s jistotou říct, že autor rasistickou teorii podporoval. Pravděpodobně ji ale nepovažoval za nevědeckou či špatnou.

5.2.3. Všeobecný zeměpis, díl první (Rudolf Knaus, 1883)

75 stran, přibližně čtvrtina učebnice pojednává o obecném zeměpisu, kartografii a planetární geografii. Zbylé tři čtvrtiny obsahují regionální zeměpis všech kontinentů, kromě Antarktidy.

Definování rasy: Autor definuje lidské rasy, stejně jako v předchozích učebnicích, jako lidská plemena. Konkrétně je rasovému rozdělení věnovaná jedna kapitola „*O plemenech lidských*“ o rozsahu přibližně jedné stránky. Autor definuje tyto hlavní rasy (plemena): Kavkazské (bílé), mongolské (žluté) a aethiopské (černé). Vedle těchto 3 hlavních ras jmenuje ještě několik vedlejších: Plemeno Fellahinů

Obrázek 8-Přední strana učebnice 6.2.3.

(západ Afriky), Gallajů (míšenci bílého a černého), Kaffirů a Hottentotů (jižní Afrika), malajské (hnědě) a rudé.

Autor však nedefinuje rasu pouze jako soubor fyzických znaků, nýbrž hovoří i o úrovni vyspělosti, kde na nejvyšší úroveň řadí plemeno kavkazské.

Použití rasového dělení: Autor se ve zbytku učebnice, kromě zmíněné kapitoly o lidských plemenech, zmiňuje o rasách pouze jednou v souvislosti s poznámkou o černém obyvatelstvu střední Ameriky. I přesto že učebnice popisuje všechny kontinenty, jedná se pouze o popis fyzickogeografický a polohový.

Celkově tedy učebnice obsahuje 28 vybraných kodérů soustředěných, až na jednoho, v kapitole o lidských plemenech. Autor v předmluvě popisuje obsah dalších dvou dílů této série zeměpisných učebnic. Z toho je patrné, že ani v dalších dílech se nebude věnovat obyvatelstvu jednotlivých regionů. Učebnice je výhradně zaměřena na výuku polohopisu a fyzické geografie, popis struktury obyvatelstva je zde shrnut pouze do 2 kapitol, a to v kapitole o lidských plemenech a v kapitole o náboženství.

Teorie: Vzhledem k malému množství učiva věnovaného rasovému dělení je těžké určit, zdali se autor přiklání k některé z výše zmíněných teorií. Podle definice by se však dalo říci, že lidskou rasu bere jako soubor fyzických znaků i vyspělosti, což by odpovídalo teorii Carla Linného, který rasám přisuzoval i povahové vlastnosti, díky kterým by pak mohly dosáhnout rozdílného pokroku.

O teorii rasismu se v této učebnici autor nijak nezmiňuje.

5.2.4. Učebnice zeměpisu obecného i rakouskouherského pro školy střední a ústavy učitelské I. svazek (Antonín Tille, 1881)

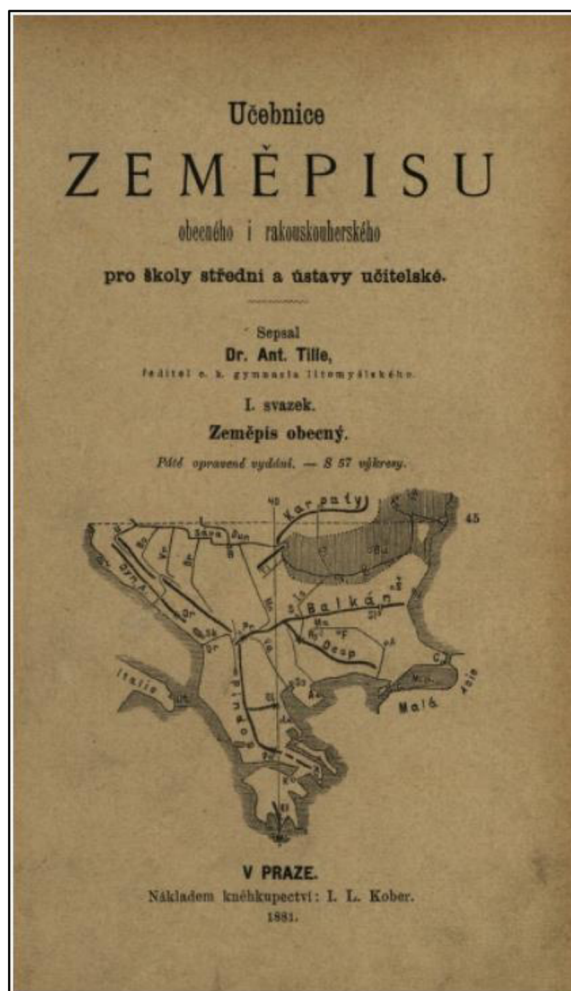
255 stran, učebnice obsahuje nejprve všeobecný zeměpis rozdělen na fyzickogeografický a socioekonomický. Poté se zaměřuje na všechny jednotlivé kontinenty, kromě Antarktidy.

Definování rasy: I v této učebnici se autor o rasách vyjadřuje jako o lidských plemelech. V celé knížce však neuvádí konkrétní definici ani rozdělení. Nejbližší tomu je popis hierarchie pojmů rodina-rod-národ-kmen-čeleď-plemeno-lidstvo, kde je zmíněno, že lidstvo se skládá z pěti plemen. Podle ostatních zmínek o rasách v učebnici lze soudit, že autor měl na mysli rozdělení podle Blumenbacha.

Použití rasového dělení: Pokud budeme předpokládat, že autor lidskými plemy myslel rozdělení podle Blumenbacha, užívá ho výhradně pro popis určitých skupin obyvatelstva, stejně jako tomu bylo u předešlých učebnic. Není však užito adekvátně k podstatě rasového dělení. Často srovnává a dává do jedné myšlenkové hladiny rasy společně s národy nebo kulturami. Například v kapitole o ostrovech v Indickém oceánu:

„Ostrovny indického oceánu jsou namnoze hustě obydleny, Mauritius nejhustěji, černochoy, Malaji i Arabi více než Evropany, ...“

V učebnici se nachází i případy, kdy rasám připisuje nejen fyzické, ale i psychické vlastnosti. Například v kapitole o Americkém obyvatelstvu:

Obrázek 9-Přední strana učebnice 6.2.4.

„Toto plémě od času, co přistěhovalo se k němu čilejší plémě bílé a s ním do krajin tropických a subtropických tužší plémě černé, ustupuje do nitra pevniny a hyné.“

Celkem je v celé učebnici zaznamenáno 112 kodérů, které autor rovnoměrně rozdělil do celého obsahu knížky. Strukturu ras popisuje u každého světadílu a u některých regionů zvlášť.

Teorie: Z učebnice je poměrně zřejmé, že autor podle Linného teorie přisuzuje jednotlivým rasám i psychické vlastnosti, neomezuje toto rozdělení pouze na fyzické znaky.

Rasistická teorie zde není nijak definována nebo zmíněna.

5.2.5. Shrnutí období

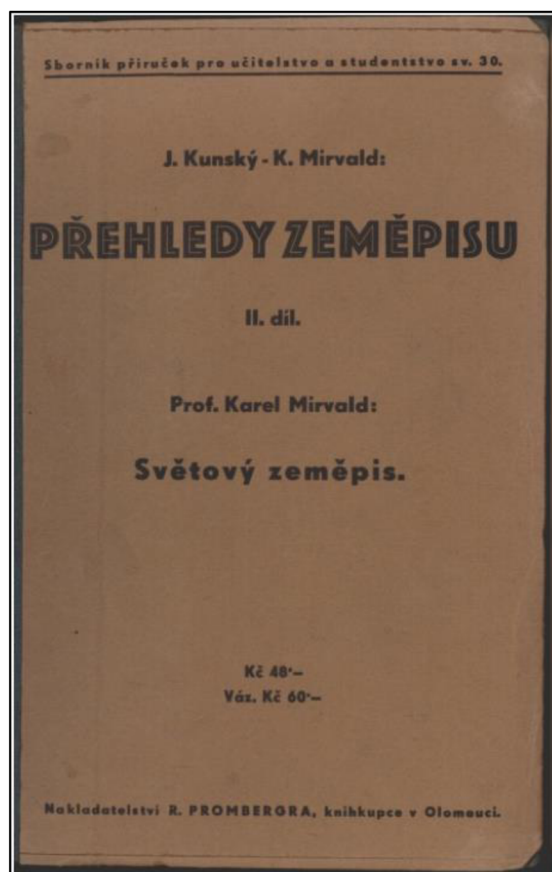
Během tohoto období bylo podle analyzovaných učebnic zvykem přiřazovat lidským rasám nejen fyzické vlastnosti, ale také povahové. Autoři také poměrně bez jakýchkoliv zábran nebo poznámek používají rasistickou teorii, která se podle textu v učebnici jeví jako běžný přístup. Při rozdělení lidských ras většinou autoři využívali Blumenbachovo dělení lidských plemen. Nejčastější teorií, kterou pravděpodobně většina autorů v učebnicích využívalo, je teorie Carla Linného.

5.3. Období první světové války a meziválečné republiky (1915-1938)

5.3.1. Přehledy zeměpisu II. Díl, Světový zeměpis (Josef Kunský, 1936)

471 stran, učebnice obsahuje podrobné učivo regionálního zeměpisu všech světadílů.

Definování rasy: Autor v učebnici uvádí několik způsobů dělení obyvatelstva, například podle vlasového porostu, nebo tvaru lebky. Nakonec uvádí, že nejobvyklejším, a tudíž i dělením, které sám využívá, je dělení podle barvy pleti. Sám uvádí, že je to dělení podle Blumenbacha. Dohromady toto rozdělení nikde v učebnici nespecifikuje, nicméně průběžně v učebnici používá hlavně rozdělení na Indoatlantskou (bílou), Mongolskou (žlutou) a Negroidní (černou). Občas se vyskytuje i pojem malajské plemeno, což patří k Blumenbachově klasifikaci. Učebnice střídá pojmy lidské plemeno a lidská rasa, bez nějakého konkrétního popisu rozdílu mezi pojmy.

Obrázek 10-Přední strana učebnice 6.3.1.

Použití rasového dělení: V učebnici autor používá slova spojená s rasovým dělením poměrně často. Celkem se jich v učebnici vyskytuje 235. Slova jsou v učebnici použita rovnoměrně, primárně u popisu obyvatelstva celého kontinentu, nebo menšího regionu. Jeden z důvodů velkého výskytu slov by mohl být fakt, že autor popisuje rasové složení u většiny států, o kterých v učebnici mluví.

Autor nemá zcela sjednocené označování jednotlivých ras. Například pro europoidní rasu střídavě používá označení bílá, europoidní, indoatlantská a indoevropská. Poměrně nejasné je v učebnici i vymezení národ vs. rasa. Autor často porovnává rasu s národností, např.:

„Obyvatelstvo tvoří z 54,5% Indiáni, z 90,9% míšenci a 14% bělochů, něco je Číňanů a černochoů.“

Tato citace je jednou z několika příkladů kombinování pojmů rasa a národnost.

Zajímavý je také autorův přístup k zaměstnávání Afrických černochů v pracích vyžadujících těžkou fyzickou práci:

„V tropickém podnebí není Evropan schopen fyzické práce a činnost jeho omezuje se na vedoucí místa v obchodech a podnicích a místa úřednická.“

Teorie: Z učebnice není zcela jednoznačné, kterou rasovou teorií autor vlastně upřednostňuje. Při popisu toho, jak je rozděleno obyvatelstvo zmínil, že nejpoužívanějším rozdělením je Blumenbachovo. Později však kombinuje názvy ras/plemen jak z Blumenbachovy teorie, tak z teorie o lidských rasách jako biologických jednotkách.

Autor pravděpodobně přisuzuje lidským rasám nejen fyzické rozlišnosti, ale i mentální či sociální předpoklady. Například při popisu afrického obyvatelstva:

„K všeobecnému vzdělávání přispívají misijní stanice a školy. Černoši dosti rychle chápou, jsou však nestálí v práci a nezodpovědní.“

Autor sice zmiňuje Blumenbachovo rozdělení, nicméně výrazně častěji používá rozdělení na lidské rasy jako biologické jednotky, a navíc lidské rase přiřazuje i předpoklady k chování/povaze. Proto autor s největší pravděpodobností upřednostňuje teorii Carla Linného.

O rasismu v učebnici není žádná zmínka.

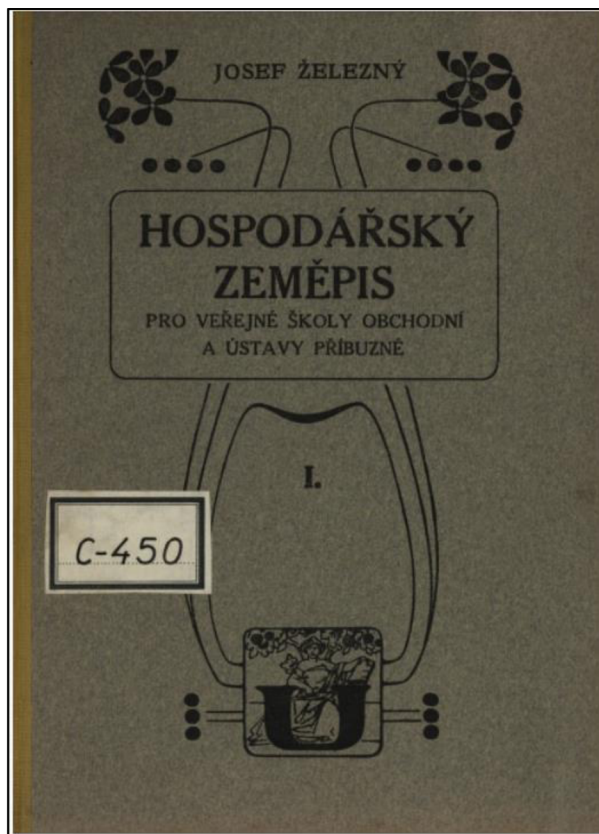
5.3.2. Hospodářský zeměpis pro veřejné školy obchodní a ústavy příbuzné I. (Josef Železný, 1929)

183 stran, učebnice obsahuje regionální zeměpis všech světadílů, kromě Antarktidy.

Definování rasy: Učebnice obsahuje samostatnou, přibližně stránku dlouhou kapitolu o lidských rasách, nazvanou „*Rozdělení lidstva dle plemen*“. Autor tedy používá synonymum k lidské rase, lidské plemeno. Rasa je v této kapitole nejdříve definována jako soubor rozličných znaků tělesných a rozdělena na 6 skupin: Bílé (indoveropské), mongolské, negerské, malajské, indianské a skupinu lidí, u kterých je plemeno neurčité.

V učebnici se také píše:

„Rozličné přirozené podmínky (podnebí, půda, způsob života) působily rozličně na tělesný i duševní rozvoj člověka“.

Obrázek 11-Přední strana učebnice 6.3.2.

V druhé části této kapitoly autor píše o vlivu rasy na hospodářský stav oblasti a hospodářskou činnost skupin lidí. Lze tedy usuzovat, že rasy jsou v učebnici rozdělené sice na základě fyzických znaků člověka, podmiňují však i duševní a hospodářskou úroveň. Fyzické ani jiné znaky jednotlivých ras nejsou popsány, v učebnici se nachází pouze jejich rozdělení.

Použití rasového dělení: V učebnici jsou rasy zmiňované pouze v podkapitolách o obyvatelstvu a v některých případech v kapitolách o všeobecném přehledu daného kontinentu. Autor rasové dělení používá v souvislosti s charakterizací obyvatelstva světadílů. Vyskytují se zde i případy, kdy autor přiřazuje lidské plemeno k národnosti a na základě toho popisuje například charakter:

„Číňané jsou tělesně nejvzdornějším plemenem a mohou se tudíž přizpůsobit každému podnebí. Jsou velmi pracovití, vytrvalí a levní dělníci.“

Celkem se v učebnici nachází 29 kodérů a jsou rovnoměrně rozmístěny v celém obsahu učebnice. I přesto že autor vyčleňuje samotnou podkapitolu pro lidská plemena, výrazně se jimi zabývá i v ostatních kapitolách, kde popisuje obyvatelstvo jednotlivých světadílů nebo států.

Teorie: Autor využil Blumenbachovo rozdělení, ke kterému přidal ještě 6. kategorii, neurčitou. Podle textu v učebnici a definice, kterou autor u lidských ras uvedl, lze usuzovat, že se přiklání k Linného teorii o různých povahách jednotlivých ras. Stejně tak k hospodářské úrovni.

O teorii rasismu autor v učebnici nic nepíše.

5.3.3. Shrnutí období

Autoři v tomto období nijak výrazně nezměnili oproti předchozímu období přístup k prezentaci učiva o lidských rasách ve svých učebnicích. Ve všech učebnicích autoři využívají dělení Blumenbachova a přiklání se k teorii Carla Linného, že lidská rasa je soubor nejen fyzických znaků, ale i povahových. Autoři využívají rasové kategorizace celkem často a rovnoměrně, nejvíce však v popisech Afrického a Amerického kontinentu. O rasismu se ani jeden z autorů explicitně nezmiňuje a jejich způsob psaní o lidských rasách naznačuje, že tuto teorii nezavrhují, nýbrž naopak berou jako běžný přístup.

5.4. Poválečné období první komunistické vlády (1948-1968)

5.4.1. Zeměpis pro šestý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol (Pavel Janega, 1957)

195 stran, učebnice obsahuje přibližně 67 stran obecného fyzického zeměpisu. Zbytek učebnice je věnován regionální geografii jednotlivých světadílů.

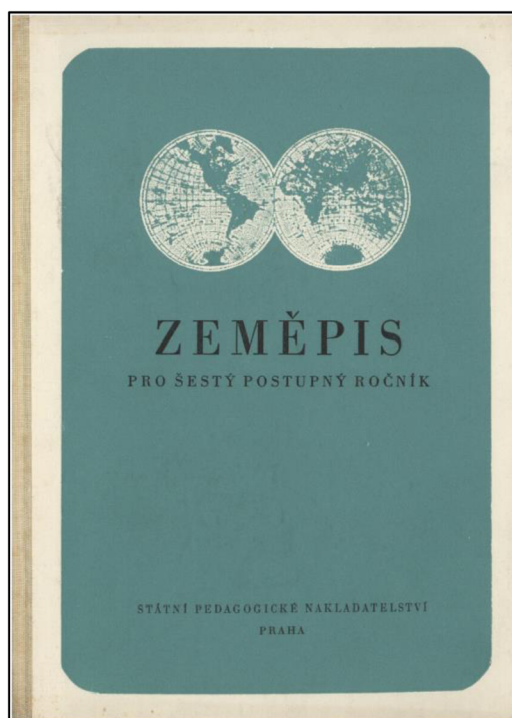
Definování rasy: V učebnici není uvedeno konkrétní dělení lidské rasy, autor ale průběžně v celém textu využívá původního dělení na rasy jako biologické jednotky. Podle používání slova indián v učebnici je pravděpodobné, že autor tomuto označení přiřazoval rasovou hodnotu, proto bude v analýze této učebnice použito i slovo indián.

Použití rasového dělení: Autor zmiňuje rasy převážně v podkapitolách o obyvatelstvech kontinentů. V souvislosti s kontinenty Afrika a Amerika popisuje i nerovnoprávné chování vůči černé rase. Při popisu obyvatelstva Asie jsou zmíněny „mongolské“ národy, Číňané, Japonci,

Korejci, Tataři a další, podle názvu lze však usuzovat, že poukazyval na mongoloidní, neboli žlutou rasu. Hned poté navíc zmiňuje indoevropské národy, které podle něj patří k bílé rase.

V učebnici je kodérů spojených s rasovým dělením celkem 69. Většinou jsou používány ve spojitosti s popisem obyvatelstva konkrétního kontinentu.

Teorie: Autor v učebnici nikde explicitně nepopisuje ani jednu lidskou rasu, používá pojmy bez vysvětlení či nějakých vodítek k tomu, jak jsou myšleny, a co znázorňují. To že používá teorii o rasách jako biologických jednotkách lze pouze odvodit z používaných slov jako jsou „černochoch, bělochoch, mestik, ...“. O rasismu není v učebnici jediná zmínka.

Obrázek 12-Přední strana učebnice 6.4.1.

Obr. 63. Černošské obydlí v jižní Africe. Chatrče mají podobu úlů. Jsou spletené z roští, trávy nebo listí. Často bývají na vršku pomazány hlínou. Jsou uspořádány kruhovitě a uprostřed vesnice bývá místo pro dobytek.

Obrázek 13- Výstřížek obrázku z učebnice 6.4.1.: Černošské obydlí v Africe.

5.4.2. Hospodářský zeměpis světa (Ivan Aleksandrovič Vitver, 1953)

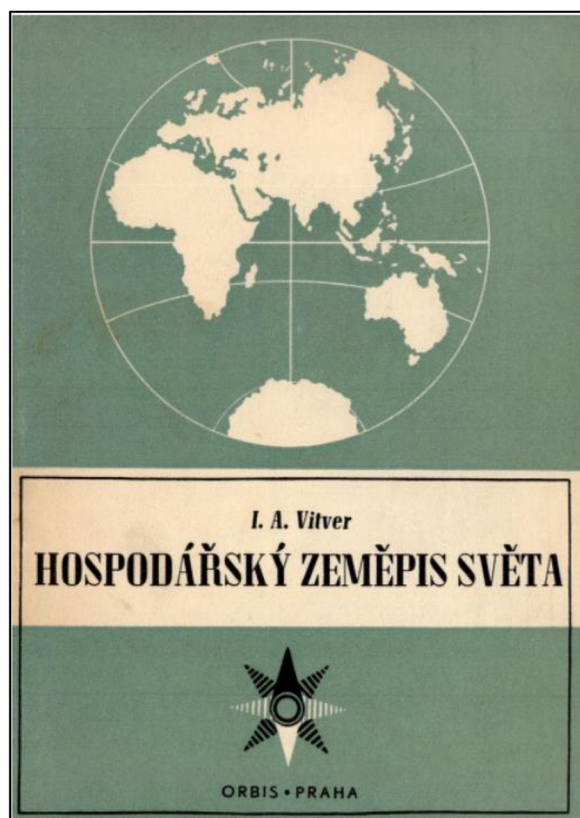
445 stran, učebnice obsahuje poměrně podrobný regionální zeměpis jednotlivých světadílů, jak fyzickogeografický, tak socioekonomický.

Definování rasy: Autor v díle věnuje jednu celou podkapitolu tématu „Rasy a národy“. Kapitola začíná definicí rasy a jeho srovnáním s národem:

„Rasami se nazývají skupiny lidí, je mají společné vnější fyzické znaky (barva pleti, tvar lebky, postava atd.). Rasy nejsou nějakým jednotným společenským celkem. Národy, patřící k jedné a téže rase, vesměs mluví různými jazyky, liší se jeden od druhého společenským zřízením, vyspělostí a povahou kultury“

Autor ve zbytku kapitoly klade důraz na rozdíl mezi rasou a národem a na to, že stálou pospolitost lidí vytvářejí národy, nikoliv rasy. Podle této kapitoly lze předpokládat, že autor smýšlí o rasách pouze jako o souboru fyzických znaků a nepřisuzuje jim žádné specifické chování nebo charakterní vlastnosti. Nikde v učebnici však není konkrétní výčet rasového rozdělení.

Použití rasového dělení: Kromě definice rasy a národnosti autor rasy často zmiňuje u popisů obyvatelstva Německa, USA, Latinské Ameriky a Afriky. Nejčastěji se objevují slova spojená s černou a bílou rasou, méně často pak míšené rasy, zatímco o žluté, mongoloidní rase není v učebnici ani jedna zmínka. Je možné, že jako mongoloidní rasu uvádí autor indiány, které také poměrně často zmiňuje v souvislosti s Americkým kontinentem, ovšem vzhledem k tomu, že je v žádné jiné souvislosti neuvádí, je tato pravděpodobnost poněkud nízká.

Obrázek 14- Přední strana učebnice 6.4.2.

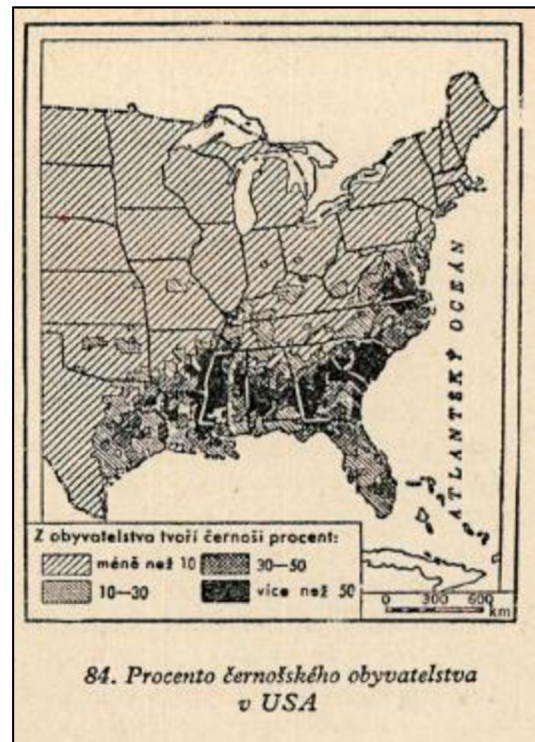
Celkový počet nalezených slov spojených s lidskou rasou je 103. Polovina všech nalezených slov se vyskytuje v kapitole o africkém kontinentu a v kapitole o USA a Latinské Americe. V kapitolách o Asii a Austrálii je pouze jedna zmínka o lidské rase a to v kontextu vytlačování domorodého obyvatelstva Austrálie bělochy.

Teorie: Autor sice v učebnici uvádí kapitolu „rasy a národy“, ale kromě prvního odstavce, kde zdůrazňuje rozdíl mezi rasou a národem se k definici rasy nebo jejímu vymezení nijak nevrací. Ze způsobu a frekvence používání slov spojených s lidskou rasou lze říci, že se autor pravděpodobně přikláněl k teorii o rasách jako biologických jednotkách.

Autor rasismus zmiňuje a podle textu v učebnici pravděpodobně odsuzuje. Zmiňuje ho však v učebnici pouze jednou a jeho konkrétní definici v učebnici neuvádí

5.4.3. Shrnutí období

Podle zpracovaných učebnic z období první komunistické vlády lze soudit, že tehdejší přístup k lidským rasám preferoval a učil teorii o rasách jako biologických jednotkách. Autoři používali slova spojená s lidskou rasou poměrně často a ve většině případů pouze v souvislosti s utlačováním černého obyvatelstva, což do jisté míry mohlo být ovlivněno vztahem mezi východem a západem. Ani jeden z autorů lidské rasy nijak nedefinoval, nebo blíže nespecifikoval a nechával tak prostor k částečnému domýšlení a spojování si lidské rasy s jinými vlastnostmi nežli fyzickými.

Obrázek 15-Výstřižek obrázku z učebnice 6.4.2.: Mapa hustoty černošského obyvatelstva.

5.5. Období druhé komunistické vlády (1969-1988)

5.5.1. Zeměpis pro 1. ročník gymnázií (Ludovít Mičian, 1984)

299 stran, jedná se o učebnici obecné geografie, která obsahuje kapitoly: Úvod do geografie, fyzickogeografická sféra a socioekonomická sféra.

Definování rasy: V učebnici je pojem lidská rasa přímo definován v podkapitole „Rasové složení“.

„Podle celkového tělesného vzhledu (barva pokožky, výšky těla, tvaru lebky atd.)

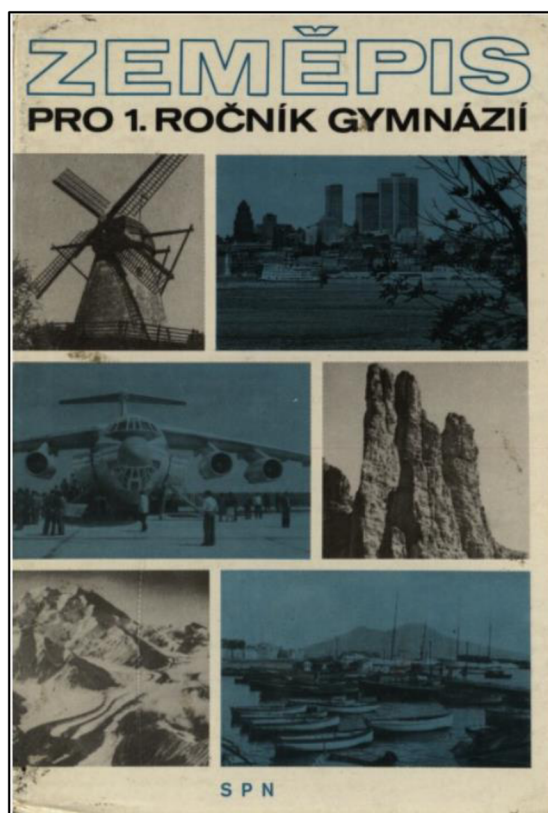
rozdělujeme lidstvo na tři rasy:

negroaustraloidní (ekvatoriální), europoidní

(euroasijskou) a mongoloidní

(asijskoamerickou).“

Autor v kapitole také zmiňuje, že všechny rasy jsou plně rovnocenné a že jeden z důkazů tohoto tvrzení je skutečnost, že jsou-li jejich příslušníci postaveni do stejných společensko-hospodářských podmínek, podávají stejné tělesné i duševní výkony.

Obrázek 16-Přední strana učebnice 6.5.1.

Použití rasového dělení: Učebnice se o lidských rasách zmiňuje pouze v jim věnované podkapitole, ve které se vyskytuje 11 příbuzných slov. Jedním z důvodů by mohlo být obecné zaměření učebnice, nikoliv regionální geografie. Autor totiž nikde jinde v učebnici nemluví ani o rasovém rozdělení, ani o národnostním.

Teorie: Podle definování rasy v učebnici lze předpokládat, že se autor přiklání k definování lidské rasy jako biologické jednotky. Nepřisuzuje jí žádné mentální či psychické predispozice, ale pouze fyzické.

Autor se v učebnici zmiňuje o rasistické teorii jako o nevědecké a chybné.

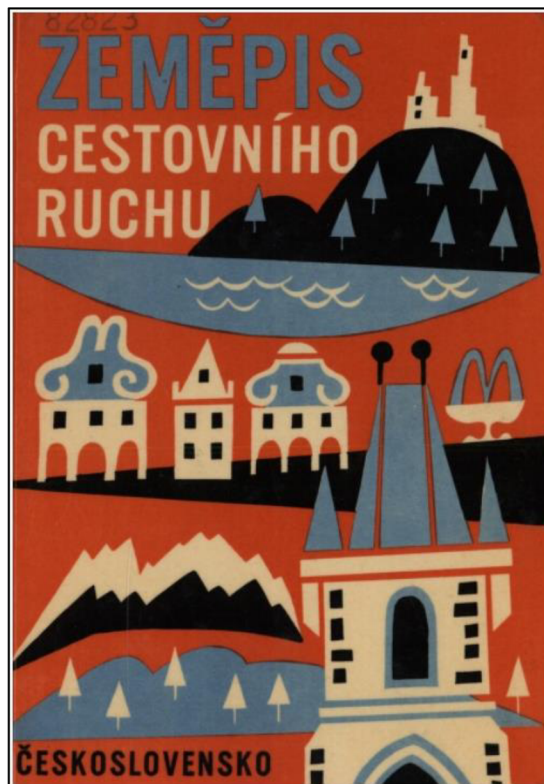
5.5.2. Zeměpis cestovního ruchu pro 1. ročník středních ekonomických škol (Emil Kopšo, 1972)

296 stran, učebnice se už podle názvu zaměřuje primárně na cestovní ruch a potenciál cestovního ruchu v ČSSR. Obecné geografii se věnuje pouze prvních 42 stránek učebnice.

Definování rasy: V podkapitole „Lidské rasy“ je přímo uvedená definice a rozdělení lidských ras.

„Rasy jsou veliké skupiny lidí se stejnými (velmi podobnými) vnějšími znaky (barva pleti, tvar lebky, vlasů, nosu, postavení očí atd.). Lidstvo se dělí na tři hlavní rasy: Europoidní, Mongoloidní, Rovníková. Tyto hlavní rasy se ještě dále dělí na malé rasy a skupiny antropologických typů.“

Autor kapitole věnuje přibližně jednu celou stránku, ve které píše i o počtu obyvatel jednotlivých ras a zmiňuje některé národnosti, které ke konkrétní lidské rase patří. Autor také poukazuje na podle něj chybnou a nevědeckou teorii o nadřazenosti jedné rasy.

Obrázek 17-Přední strana učebnice 6.5.2.

Použití rasového dělení: Autor se kromě podkapitoly o lidských rasách o tomto dělení více nezmiňuje. Celkem se tedy v učebnici vyskytuje pouze 17 slov spojených s lidskými rasami. To je ovšem primárně ovlivněno zaměřením zeměpisné učebnice na cestovní ruch a ČSSR.

Teorie: Z definice uvedené v učebnici je jisté, že se autor přiklání a píše o lidských rasách jako o biologické jednotce. Nepřisuzuje tedy lidské rase žádné mentální či psychické predispozice, pouze fyzické.

Jak již bylo řečeno dříve, autor považuje rasistickou teorii za nevědeckou a chybnou.

5.5.3. Hospodářský zeměpis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy a pro střední ekonomické školy (Obermann Alois, Miroslav Střída, 1969)

300 stran, jedná se o učebnici regionální geografie obsahující popis všech kontinentů světa, kromě Antarktidy.

Definování rasy: Autor v kapitole „Zeměpis obyvatelstva a sídel“ uvádí, že lidstvo se dělí na lidská plemena čili rasy podle vnějších znaků, jako jsou například velikost postavy, tvar lebky, barva pleti a vlasů apod. Uvádí také, že rasové odlišnosti mají malý význam ve spojitosti s rozdělením obyvatelstva. Autor také označení indián používá pro jednu z lidských ras. Proto slovo indián bude v analýze učebnice použito také.

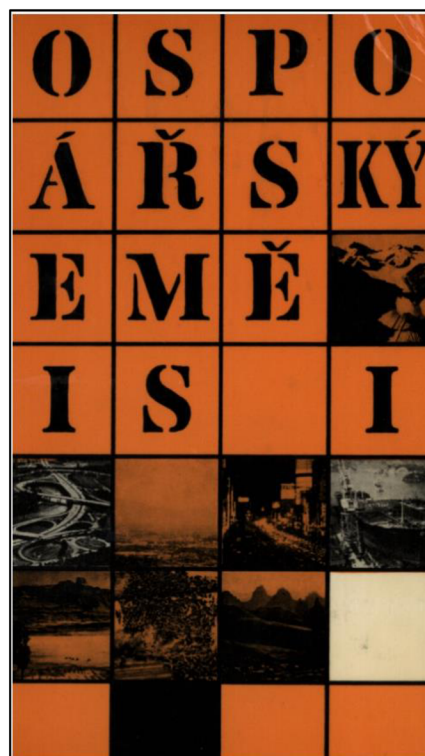
Použití rasového dělení: Autor používá v učebnici rasového dělení obyvatelstva poměrně často. Celkem se slova spojená s lidskými rasami objevují v učebnici 77krát. Všechny se vyskytují buď v popisu obyvatelstva Afriky, USA nebo Latinské Ameriky. Většinou se jedná o slova spojená s negroidní rasou (černoch, mestic) a europoidní (běloch). Mongoloidní rasa, i když je na začátku učebnice také určena, se v učebnici vůbec nevyskytuje. Autor v učebnici občas používá rasu a národ jako sobě rovné pojmy, například:

„Téměř 3/4 obyvatel je španělského původu, čtvrtinu tvoří míšenci a černoši“.

Teorie: Podle pojetí o lidských rasách v kapitole „Zeměpis obyvatelstva a sídel“ lze předpokládat, že autor uvažuje lidské rasy jako biologické jednotky, protože uvádí, že obyvatelstvo se rozděluje na rasy podle vnějších znaků, nikoliv podle chování či vyspělosti.

Autor se v učebnici o rasistické teorii vůbec nezmiňuje.

5.5.4. Zeměpis 6 pro 6. ročník základní školy (Miloslav Skalický, 1981)

Obrázek 18-Přední strana učebnice 6.5.3.

252 stran, učebnice obsahuje učivo regionální geografie pro kontinenty Evropa, Asie a Amerika

Definování rasy: Autor v učebnici definuje pojem lidská rasa celkem dvakrát. Poprvé v kapitole „Obyvatelstvo a politické rozdělení Evropy a Asie“.

„Lidé se však neliší jen podle toho, jakým jazykem mezi sebou hovoří, ale také barvou pleti. Tyto rozdíly vznikly dlouhým vývojem, který trval několik tisíciletí. Při něm se vlivem dlouhého pobytu v různém podnebí a odlišnou výživou vytvořily různé rasy.“

Autor zde tedy uvádí rozdělení lidské rasy podle barvy pokožky. Podruhé autor ve slovníku učebnice vysvětluje pojem „Plemeno lidské“ které uvádí jako synonymum pro lidskou rasu a rozšiřuje první definici:

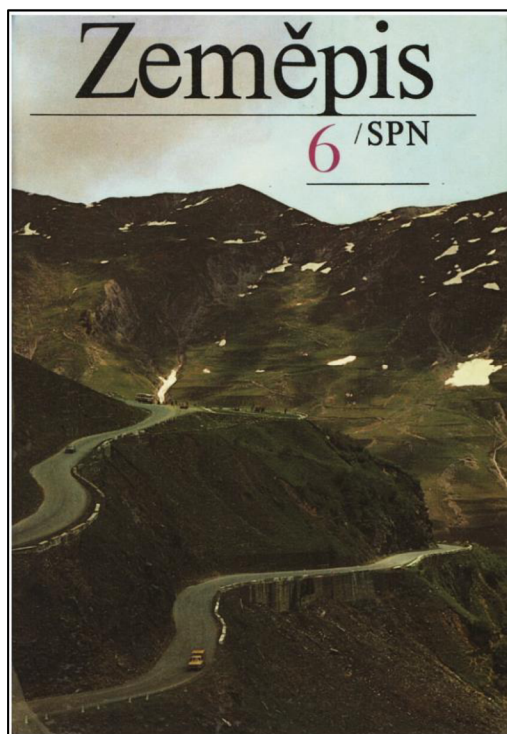
„Rasa, velká skupina lidí, kteří se liší především barvou pleti, ale i zvláštními tělesnými znaky.“

I přesto, že autor v učebnici definuje rasy europoidní, mongoloidní a negroidní, používá jako označení lidské rasy také slovo indián. Například:

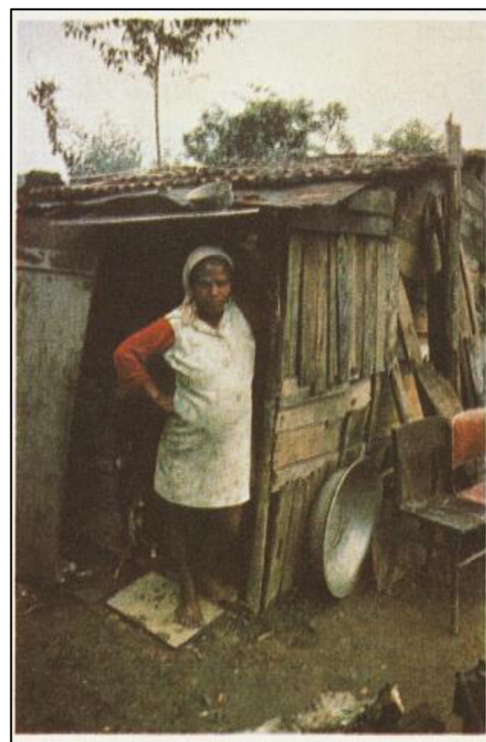
„V Jižní Americe však tvoří indiáni a mestici (míšenci mezi Indiány a bílými přistěhovalci) v některých státech většímu obyvatelstva.“

Proto při analýze této učebnice bude použito i slovo Indián.

Použití rasového dělení: Celkem se v celé učebnici vyskytuje 69 slov spojených s pojmem lidská rasa. Autor lidské rasy zmiňuje, mimo popisu ve slovníku a definice, v popisech obyvatelstva

Obrázek 19-Přední strana učebnice 6.5.4.

Obrázek 20-Výstřižek obrázku z učebnice 6.5.4.: Chudé obyvatelstvo žijící ve slumech.

Asie a Ameriky. V rámci Amerického kontinentu většinou ve spojitosti s rasismem. V učebnici jsou u každé podkapitoly také otázky pro zopakování látky, ve kterých se na rozdělení lidských ras a jejich polohové zařazení autor ptá.

Teorie: Autor sice používá ve slovníku pro definici lidských ras pojem „lidská plemena“, z používání rozdělení v učebnici je však zřejmé, že zastupuje teorii o lidských rasách jako o biologických jednotkách. V učebnici není žádný náznak toho, že by autor přisuzoval lidské rase jiné než fyzické vlastnosti.

Ve slovníku učebnice autor také uvádí pojem „Rasismus“.

„Reakční nevědecká teorie, která neopodstatněně zdůrazňuje význam rasových znaků, např. barvy kůže, vlasů, tvaru hlavy, rtů, očí. Toto učení dělí lidstvo na vyšší a nižší rasy. Nižší rasy jsou barevné a rasisté je pokládají za méněcenné. Tím také ospravedlňují kolonialismus, vykořisťování příslušníků nižších ras. Rasismus existuje v Jihoafrické republice a USA.“

I z používání lidských ras v učebnici je zřejmé, že se autor staví proti rasismu.

5.5.5. Zeměpis pro 6. ročník základní devítileté školy (Janega Pavel 1979)

240 stran, učebnice obsahuje základy planetární geografie, fyzickogeografické geografie a všechny kontinenty v rámci regionální geografie, kromě Evropy.

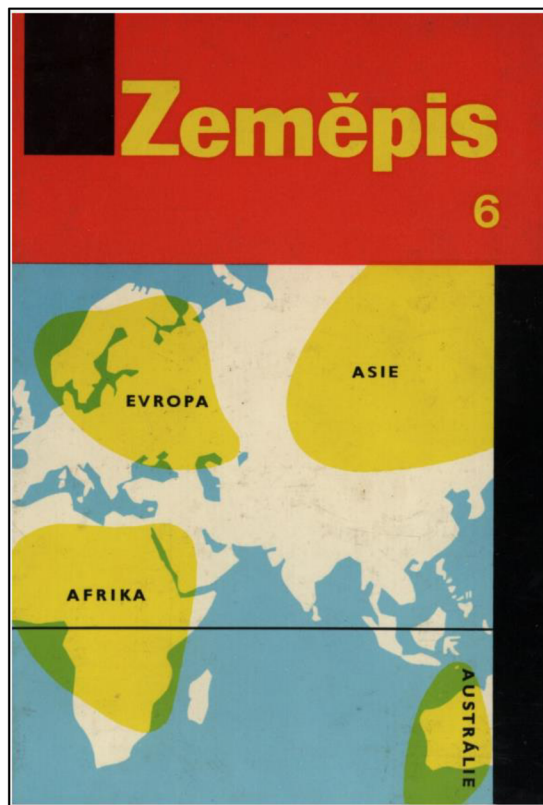
Definování rasy: Lidská rasa v učebnici přímo definovaná není, v celé učebnici ale autor používá dělení na lidské rasy jako biologické jednotky. Oproti této teorii však místo označení žlutá (mongoloidní) rasa, používá jako rasu označení Indián. Stejně tak ale v učebnici označuje původní obyvatelstvo Ameriky.

Použití rasového dělení: Učebnice obsahuje celkem 72 slov spojených s lidskými rasami. Do analýzy bylo pro tuto učebnici přidáno slovo Indián, které autor uvádí jako jednu z lidských ras. Největší počet slov se objevuje v podkapitolách „USA – Útlak černošského obyvatelstva“ a „Jižní Afrika“ kde autor popisuje utlačování černochů v Jihoafrické republice. Obecně autor tohoto dělení využívá primárně k popisu rasistického chování nebo rasismu samotného.

Teorie: I přes absenci konkrétní definice o lidských rasách je podle výskytu a využívání slov zřejmé, že autor v učebnici pracuje s teorií o lidských rasách jako biologických jednotkách, tedy že se jedná pouze o souhrn fyzických znaků. Autor se zmiňuje také o rasismu, dokonce v poznámce pod čarou popisuje, kdo je to rasista.

„Rasisté tvrdí, že barevní lidé jsou méněcenní, a proto musí být podřízeni bělochům.“

Rasismus je v případě této učebnice veden přímo jako myšlenka nadřazenosti bělochů nad ostatními, nikoliv obecně jedné rasy nad druhou.

Obrázek 21-Přední strana učebnice 6.5.5.

71. Afričané černé pleti tvoří většinu obyvatelstva Afriky na jih od Sahary.

Obrázek 23-Výstřižek obrázku z učebnice 6.5.5. (1): Africké děti černé pleti

103. Australští černoši. Většinou žijí bidným loveckým životem a nemají stálá sídla. Někteří černoši jsou zaměstnaní jako pastýři dobytka nebo pracují na polích. Jejich zaměstnavatelé je bezostyšně vykořisťují a za stejnou práci jim platí mnohem méně než bílým dělníkům.

Obrázek 22-Výstřižek obrázku z učebnice 6.5.5. (2): Fotografie australských černošů.

5.5.6. Shrnutí období

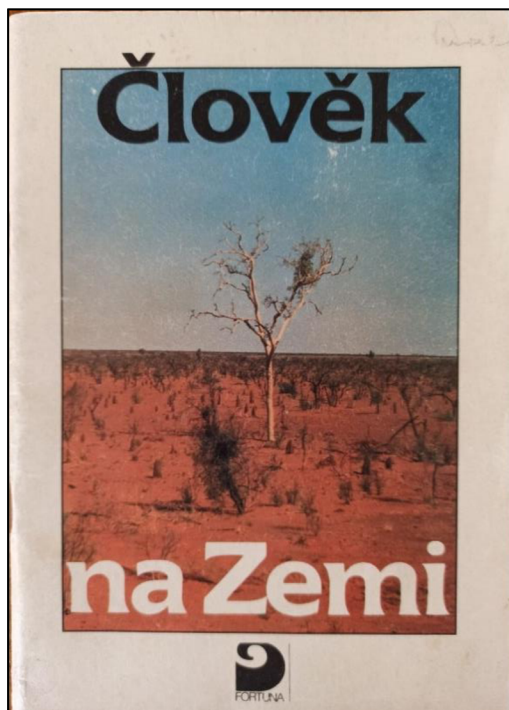
Všichni autoři z vybraných učebnic ve svých dílech uplatňovali teorii o lidských rasách jako o biologických jednotkách (rasa je pouze souhrn vnějších fyzických znaků). Autoři používají lidské rasy primárně v těch částech učebnic, kde se píše o utlačování černochů, stěhování černochů do Afriky nebo o rasismu jako takovém. Téměř vůbec autoři nemluví o žluté, mongoloidní rase, například v rámci popisu obyvatelstva Asie. Všichni autoři v učebnici využívají spíše označení obyvatelstvo konkrétního kontinentu (Afričané, obyvatelé Asie, původní obyvatelé Austrálie apod.). V učebnicích také zdůrazňují, že rasistické chování vůči barevným rasám není oprávněné a správné. Ne všechny učebnice obsahují konkrétní definici lidské rasy, i přesto že toto rozdělení v učebnici využívají. Někteří autoři dokonce stejným způsobem jako národnosti, což ve čtenáři může vyvolat pocit, že lidská rasa má úzkou souvislost s národností.

5.6. Současné období (po roce 1989)

5.6.1. Člověk na Zemi (Ivan Bičík, Fortuna, 1991) – učebnice pro 1. ročník gymnázií

79 stran, učebnice je oproti ostatním vybraným specifická v tom, že se zaměřuje výhradně na geografii obyvatelstva. Obsahuje kapitoly popisující člověk a jeho činnost na Zemi (Národy a jejich kultura, Obyvatelstvo, Náboženství, Zemědělství apod.).

Definování rasy: Učebnice obsahuje samostatnou, 3 strany dlouhou kapitolu s názvem „Lidské rasy“. V této kapitole je konkrétní definice lidské rasy a její rozdělení na 4 skupiny: europoidní (bílá rasa), negroidní (černá rasa), mongoloidní (žlutá rasa) a australoidní (černá rasa).

Obrázek 24-Přední strana učebnice 6.6.1.

„Obyvatelstvo je podle barvy kůže, charakteru stavby těla, tvaru a počtu vlasů a některých fyziologických znaků členěno do čtyř rasových skupin.“

Použití rasového dělení: Kromě kapitoly o lidských rasách se v učebnici žádná další zmínka o tomto rozdělení obyvatelstva nenachází. Celkem se na 3 stránkách kapitoly o lidských rasách nachází 38 slov spojených s tímto dělením. Autor popisuje vývoj ovlivněný různými podmínkami a vznik lidských ras. Také v kapitole popisuje smíšené rasy, které ovšem nijak konkrétně nepojmenovává, a množství procentuální zastoupení jednotlivých ras.

Autor v kapitole také mluví o migracích jednotlivých ras, ať už nucených, nebo dobrovolných, například osídlování Ameriky nebo Austrálie

Teorie: Podle definice a rozdělení lze usuzovat, že autor v učebnici pracuje s teorií o lidských rasách jako biologických jednotkách.

Autor se také zabývá otázkou rasismu. Popisuje rasismus jako nevědeckou teorii, která pseudovědecky zdůrazňuje význam rasových znaků. Dále se pak v otázkách ptá čtenářů, co si o rasismu myslí a jestli souhlasí s autorovým názorem, že je rasismus špatný.

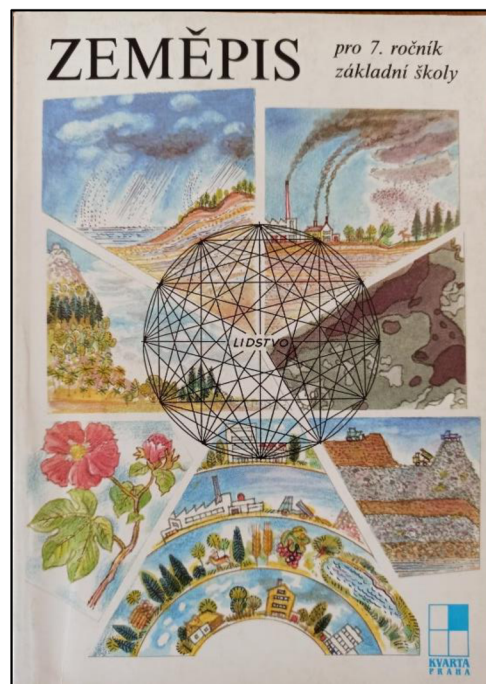
5.6.2. Zeměpis pro 7. ročník základní školy (Josef Herink, Kvarta Praha, 1993)

167 stran, učebnice je zaměřena na obecnou geografii. Obsahuje kapitoly jako Politické rozdělení světa, Shrnutí učiva o světadílech a oceánech, Země – planeta lidí a Krajina a životní prostředí. Učebnice obsahuje pouze jednu kapitolu regionální geografie a to „východní Evropa, Zakavkazsko, severní a střední Asie.

Definice rasy: V podkapitole „Lidské rasy, národy, jazyky a náboženství“ autor uvádí přímo definici lidské rasy:

„Podle barvy kůže, tělesné stavby, tvarů a množství vlasů a dalších tělesných znaků rozlišujeme lidské rasy na bílou (europoidní),

žlutou (mongoloidní) a černou (negroidní).“

Obrázek 25-Přední strana učebnice 6.6.2.

V kapitole je také tabulka, která udává podíl jednotlivých ras na obyvatelstvu světa a jejich rozšíření.

Použití rasového dělení: V učebnici se slova spojená s dělením na lidské rasy objevují ve výše zmíněné kapitole. Celkem jich je 27. Jinde v učebnici žádná zmínka o dělení na lidské rasy není. Autor při potřebě označení nějaké konkrétní skupiny lidí preferuje rozdělení podle národností.

Teorie: Podle definice rasy lze říci, že autor preferuje teorii o lidských rasách jako biologických jednotkách. Ani v podkapitole o rasách, ani ve zbytku učebnice nic nenaznačuje tomu, že by k tématu přistupoval jinak.

Autor také jedním odstavcem popisuje rasismus. Mluví o něm jako o vědecky nepodloženém tvrzení zdůrazňující nadřazenost některých lidských ras nad jinými.

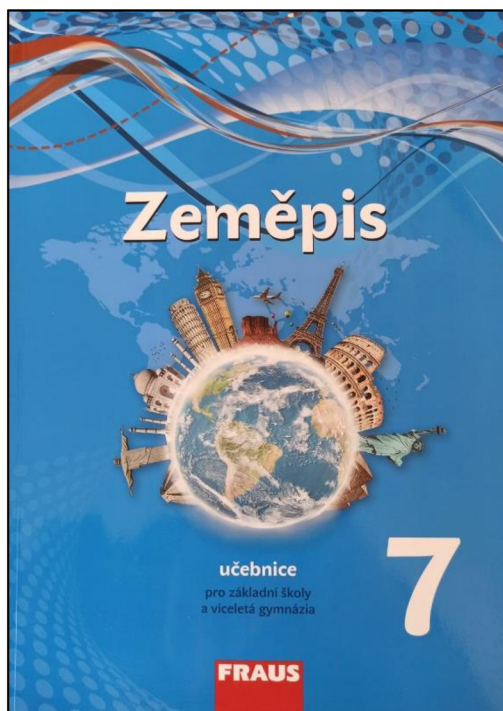
5.6.3. Zeměpis učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia 7 (Alice Kohoutová, Fraus, 2014)

127 stran, učebnice je zaměřena na regionální geografii jednotlivých kontinentů. Každý kontinent nejdříve popisuje obecně, poté se věnuje jednotlivým regionům. Evropský kontinent popisuje pouze krátce v poslední kapitole „Vracíme se do Evropy“, kde předchází učivu v navazujícím 8. ročníku.

Definice rasy: Pojem lidská rasa a její dělení v učebnici definovaný není. Jedná se ale o učebnici pro sedmý ročník základní školy a na začátku učebnice je opakování, kde autor žáky vybízí k tomu, aby si z minulého ročníku zopakoval pojem lidská rasa. Z toho lze usoudit, že autor definuje lidské rasy již v předchozím díle a nepovažuje za nutné je zde definovat znovu.

Použití rasového dělení: Celkově je v učebnici použito 73 slov spojených s rasovým dělením. V učebnici je v úvodu podkapitoly často uveden nějaký citovaný text z knihy týkající se daného tématu. V nich se nachází dalších 10 slov spojených s rasovým dělením. Autor rasové dělení používá průběžně v celé učebnici, většinou u obecného popisu obyvatelstva kontinentu. U popisů menších regionů nebo států používá národnostní dělení.

I přesto, že obsahuje poměrně velké množství slov spojených s rasovým dělením, tak nelze říci, že by autor toto dělení nějak upřednostňoval. Velice často je v jedné větě až odstavci několik těchto slov. Autor dokonce u popisu Afrických obyvatel a jejich násilného stěhování na Americký kontinent užívá slova Afričan, nikoliv černoch.

Obrázek 26-Přední strana učebnice 6.6.3.

Obrázek 27-Výstřižek obrázku z učebnice 6.6.3. (1): Cvičení na rozpoznání lidských ras.

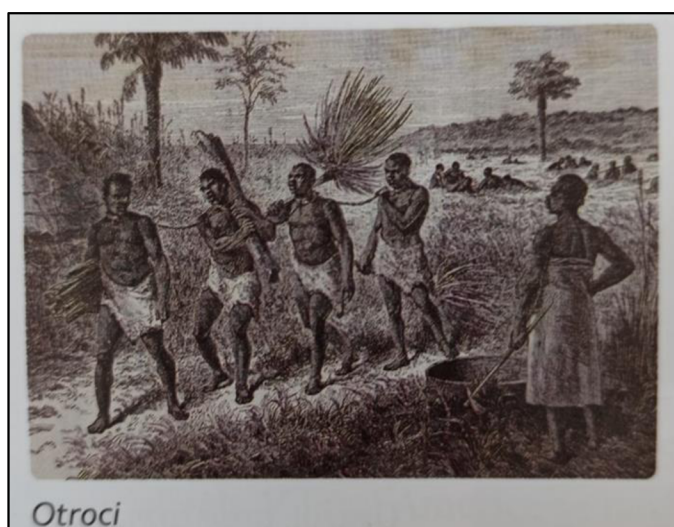
Teorie: Konkrétní definice sice v učebnici nezazněla, ale podle používání slov spojených s lidskou rasou lze předpokládat, že autor používá teorii o lidských rasách jako biologických jednotkách. Jedná se tedy pouze o souhrn vnějších fyzických znaků člověka, nikoliv mentálních a sociálních predispozic.

Autor rasismus v učebnici nedefinuje přímo, nicméně v citacích z jiných knih na něj poukazuje. Například na straně 38, kde cituje text z knihy M. Mikušové „Žila jsem v Africe“, poukazuje na absurdnost zákonů spojených s apartheidem, rasově diskriminačním názorem.

V učebnici v podkapitole „Kdo jsou obyvatelé Ameriky?“ je také otázka pro žáky:

„Vysvětlete pojem rasismus.“

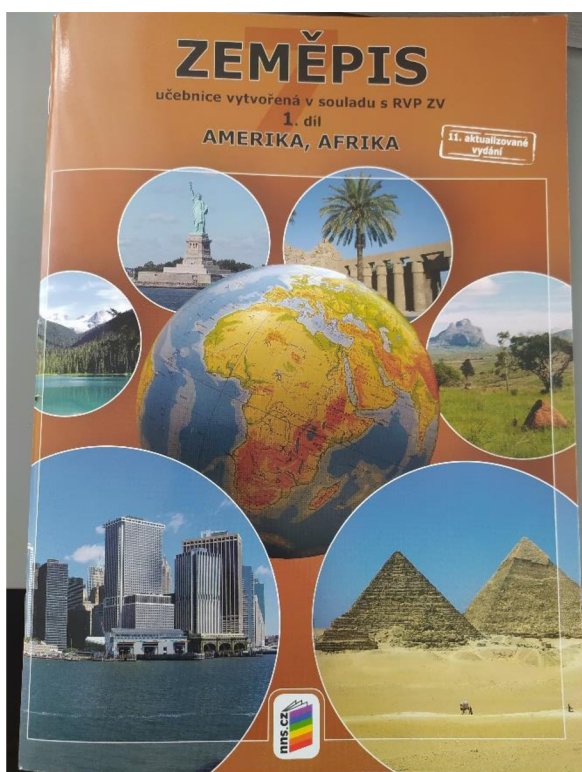
Autor se tedy aktivně snaží zapojit žáky, aby se nad rasismem zamysleli. Jak již ale bylo řečeno, odpověď na tuto otázku nikde neuvádí.

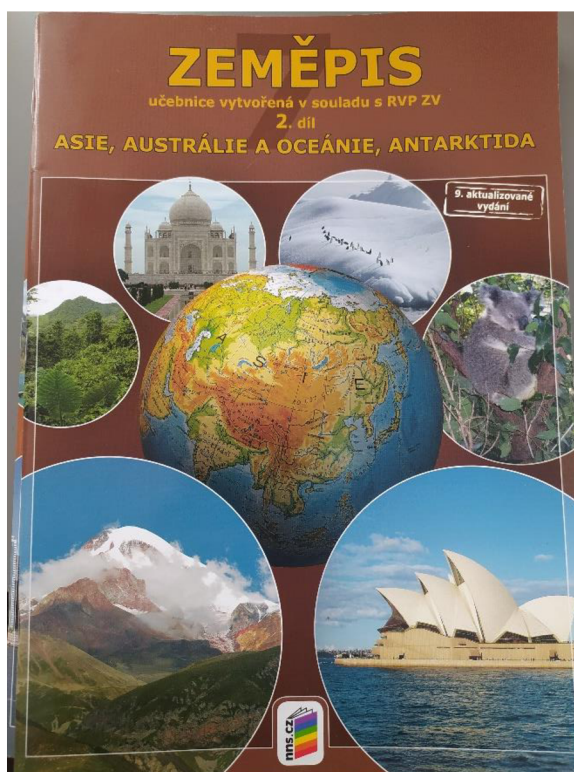
Obrázek 28-Výstřižek obrázku z učebnice 6.6.3. (2): Otroci.

5.6.4. Zeměpis 1. a 2. díl pro 7. ročník základní školy (PhDr. Hana Svatoňová, Ph.D.,
NOVÁ ŠKOLA, s.r.o., 2022)

1. díl - 90 stran, 2. díl - 65 stran, první díl učebnice věnuje prvních 5 stran obecné geografii, poté se věnuje regionální geografii Ameriky a Afriky. Druhý díl se věnuje regionální geografii Asie, Austrálie a Oceánie a Antarktidy. Výjimečně byly analyzovány tyto dvě učebnice dohromady, plynule na sebe totiž navazují a shrnují učivo zeměpisu pro 7. třídu.

Obrázek 30-Přední strana učebnice 6.6.4. (1)

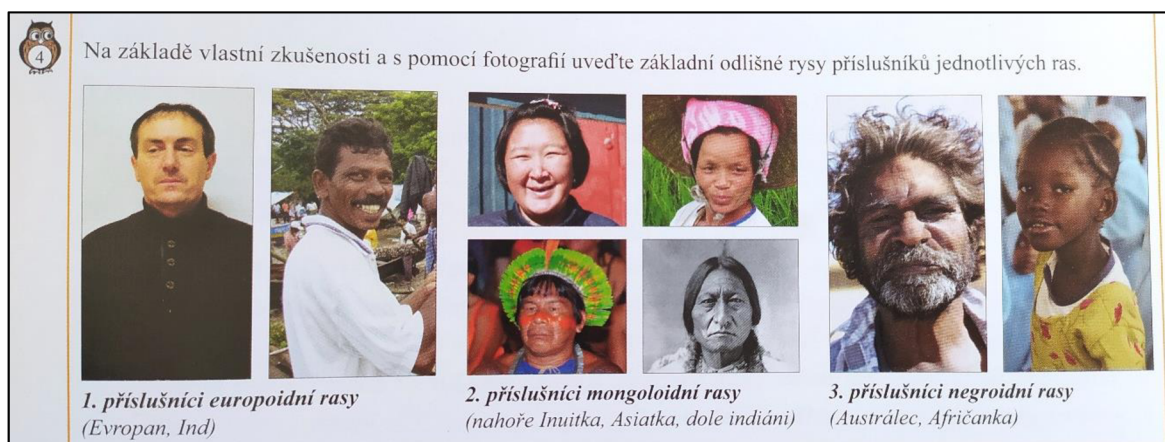

Obrázek 29-Přední strana učebnice 6.6.4. (2)

Definice rasy: Rasa je definována v prvním díle učebnice v obecné geografii v podkapitole Obyvatelstvo a sídla.

„Podle podobných biologických znaků řadíme lidi do tří základních lidských ras“

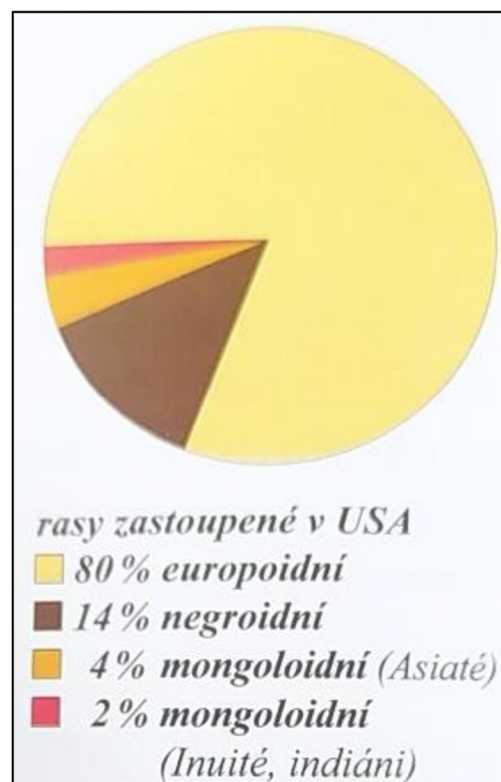
Autor v učebnici rozděluje rasy na 3 kategorie, europoidní, mongoloidní a negroidní. Autor také uvádí, že odlišnost lidských ras neznamená zásadní rozdíl v genech, ale rozdílné vývoje na jednotlivých světadílech.

Obrázek 31-Výstřižek obrázku z učebnice 6.6.4. (1): Zástupci jednotlivých ras

Použití rasového dělení: Autor používá v učebnici slova spojená s rasovým dělením poměrně často. Celkem se jich v obou učebnicích vyskytuje 100, z toho 90 v 1. díle a 10 ve 2. díle. Největší výskyt je v kapitolách o Africe a Americe a jejich obyvatelstvu. V kapitolách o Austrálii nebo Asii je pouze pár výskytů. Autor v učebnici také uvádí, do které kategorie patří indiáni a Inuité, tedy mongoloidní. Lze tedy říci, že i když se v učebnici vyskytuje slovo indián často, autor tím myslí původní obyvatelstvo Ameriky, nikoliv lidskou rasu.

Občas se v učebnici vyskytuje i označení ras černoch nebo běloch, což autor při rozdělení lidských ras nezmiňuje. Ve většině případů je ale

Obrázek 32-Výstřižek obrázku z učebnice 6.6.4. (2): Rasy zastoupené v USA

za takovým slovem v závorce korektní označení lidské rasy, například černocho (negroidní rasa).

Autor se na lidské rasy ptá i např. v celkovém opakování regionů, v učebnici jsou vytvořené cvičení a aktivity pro žáky na toto téma. Např:

„Vytvořte do sešitu tabulku lidských ras. Doplňte ji jejich popisem, údaji o jejich rozšíření na jednotlivých světadílech a fotografiemi vystřiženými z časopisů.“

Teorie: Podle rozdělení, definice a způsobu používání slov spojených s lidskou rasou lze říci, že autor používá teorii o lidských rasách jako biologických jednotkách. V učebnici nejsou žádné známky toho, že by autor přisuzoval lidské rase mentální předpoklady.

Rasismus autor v učebnici zmiňuje dvakrát a v obou případech jako otázku pro žáky. Jednou vyzívá žáky, aby vysvětlili, jaké chování označujeme za rasistické. Podruhé se chce po žácích, aby vysvětlili, co je to rasismus. Autor tedy konkrétně rasismu nedefinuje a nechává tuto definici a diskusi o tématu na žácích a vyučujícím.

5.6.5. Shrnutí období

Autoři ve svých učebnicích používají dělení na lidské rasy poměrně často, ve srovnání s například předchozím obdobím. Ve všech učebnicích autoři dělí lidské rasy na negroidní, mongoloidní a europoidní, tudíž tomuto období běžné rasové dělení. Podobně jako tomu bylo i v předchozím období, autoři nepřisuzují lidské rase povahové vlastnosti, ale jen soubor vnějších fyzických znaků. Ve většině učebnic se autoři o rasismu buď přímo zmiňují, jako o nevědecky podložené a chybné teorii nadřazenosti jedné rasy nad druhou, nebo formou otázek a cvičení nechávají žáky a učitele diskutovat a rozebírat otázku rasistické teorie. Z kontextu učebnic však vyplývá, že rasistickou teorii nezastávají.

6. Vyhodnocení výzkumných otázek

Jak název napovídá, tato část se věnuje odpovědím na hlavní a na vedlejší výzkumné otázky. Protože prozkoumání jednotlivých vedlejších otázek nás postupně dovede k celkové odpovědi na hlavní otázku, zpracovány jsou nejdříve vedlejší otázky.

6.1. Vedlejší výzkumné otázky

6.1.1. Odráželo učivo v učebnicích zeměpisu, používaných na území Česka, nejnovější vědní poznatky týkající se tématu rasového dělení?

V období Rakouska-Uherska (před 1914) i v období první světové války a meziválečné republiky (1915-1938) se ve všech učebnicích objevovala nadřazenost jedné rasy nad druhou, tedy rasistická teorie. V této teorii odpovídal i většinový vědecký přístup, kdy většina vědců zabývajících se touto tematikou podporovala rasistickou teorii, která byla až do druhé světové války nejrozšířenější teorií.

Po druhé světové válce se přístup autorů změnil. Autoři sice stále používali rasové dělení a používají až do současnosti, ve většině případů však rasistickou teorii odsuzují a nepřisuzují mentální či psychické predispozice jednotlivým rasám, ale pouze fyzické. Ovšem už v tomto období genetika dokázala nevědecké podložení nejen rasismu, ale i rasového dělení jako takového. Lidské rasy tedy zůstaly už jen jako společenský konstrukt, nikoliv jako vědecky podložená teorie. Tyto výzkumné výsledky se však v žádné české učebnici až do současnosti neobjevily.

Do druhé světové války tedy autoři českých učebnic odráželi nejnovější, nebo spíše nejrozšířenější teorie o lidském dělení. Po druhé světové válce se však u rasového dělení zůstalo, aniž by například při jeho definici byly zmíněny nejnovější vědecké poznatky.

6.1.2. Objevují se v učebnicích zeměpisu, používaných na území Česka, náznaky nebo přímé odkazy na rasistickou ideologii?

V období Rakouska-Uherska autoři rasistickou teorii ve svých učebnicích nikde explicitně nezmiňují. Nedefinují ji, ani nemluví o jejím nevědeckém podložení. I přesto jejich způsob psaní o lidských rasách naznačuje, že rasovou teorii neodsuzují. Spíše ji nevěnují žádnou větší pozornost a utiskování „nižších“ ras berou jako běžný a všeobecně akceptovaný jev. Tato skutečnost je pravděpodobně podmíněna dobou, kdy ještě většina afrických i a některé asijské státy byly stále koloniálními mocnostmi a jiné rasy se stále využívaly k těžkým pracím.

V období první světové války a meziválečném období se toho oproti předchozímu období mnoho nezměnilo. Rasismus v učebnicích není nikde definovaný, ani není implicitně odsouzen, a přístup autorů napovídá, že považování ostatních ras za nižší bylo v tomto období běžné.

Poválečné období první komunistické vlády oproti předchozím obdobím přineslo velkou změnu v otázce rasistické teorie v českých učebnicích. Velice se změnil přístup k ostatním lidským rasám. Autoři podle textu v učebnicích již neberou obyvatele jiné než bílé rasy za nižší. I když rasismus stále v učebnicích není často zmiňován, objevil se pouze v jedné analyzované učebnici z tohoto období (bez definice), podle užívání pojmů spojených s lidskými rasami a jejich kontextu v učebnici je očividné, že autoři rasistickou teorii odmítají.

Ještě větší změnu přineslo období druhé komunistické vlády, kdy téměř v každé analyzované učebnici, kromě jedné, autoři definují teorii rasismu a také ho buď přímo, nebo na základě kontextu považují za nevědeckou a odsuzují ji. Považují všechny lidské rasy za sobě rovné a při popisu např. otroctví v Americe nebo v Africe a vykořisťování původních obyvatel kontinentů Evropy se, i když nepřímo, staví proti tomuto chování.

V současném období autoři definují ve svých učebnicích rasovou teorii buďto přímo, nebo na ni poukazují a nechávají zodpovězení rasistické teorie na žácích ve formě otázek a diskuzí. Pokud autoři teorii rasismu definují přímo v učebnici, uvádí ji jako vědecky nepodložené tvrzení o nadřazenosti jedné rasy nad druhé.

Celkově se tedy otázka rasistické teorie vyvíjela z nejdříve pozitivního přístupu až do druhé světové války, po které byla otázka rasismu více diskutované téma, což se odrazilo i v českých učebnicích zeměpisu. Autoři změnili přístup, jakým v učebnicích zeměpisu psali o lidských rasách a začali být opatrnější při popisu jakéhokoliv projevu rasistické ideologie. Přímé definice o rasismu se do učebnic začaly také přidávat až později, v období od 60. let, začali upozorňovat na nevědecké podložení a nemorálnost této ideologie. Do té doby autoři nepovažovali za nutné v učebnicích tuto teorii zmiňovat.

6.1.3. Jak často se v učebnicích zeměpisu, používaných na území Česka, píše o rasách? Změnila se tato četnost během zkoumaného období?

Aby mohla být objektivně vyhodnocena četnost zmínek o rasách v jednotlivých analyzovaných učebnicích, bude počet slov přepočítán na počet stránek v učebnici.

Průměrně se slova spojená s rasovou teorií v českých učebnicích za zkoumané období vyskytovala poměrně často. Průměr všech analyzovaných učebnic je 0,3 slova na jednu stránku, tedy přibližně jedno slovo na 3 stránky učebnice.

Na základě získaných dat lze říci, že mezi jednotlivými obdobími není nijak výrazný rozdíl. Největší útlum v používání slov spojených s rasovou teorií byl v období druhé komunistické vlády (1969-1988), po jejímž konci se zmiňování rasové teorie opět do učebnic vrátilo ve větší míře. Tyto rozdíly jsou ale poněkud zanedbatelné, a tedy na základě těchto dat lze říci, že během zkoumaného období se nijak výrazně nezměnila četnost psaní o lidských rasách v českých učebnicích zeměpisu. Musíme ovšem přiznat, že pro jasné závěry je vzorek zkoumaných učebnic zřejmě nedostatečný.

Tabulka 1- přehled výskytu kodérů v učebnicích

Název učebnice	Autor	Období	Počet stran	Počet nalezených kodrů	Počet kodérů na jednu stránku
Všeobecný zeměpis, díl první	František Sobek	před 1914	113	43	0.38
Všeobecný zeměpis, díl druhý	František Sobek	před 1914	155	45	0.29
Všeobecný zeměpis, díl první	Rudolf Knaus	před 1914	75	28	0.37
Učebnice zeměpisu obecného i rakouskouherského	Antonín Tille	před 1914	255	112	0.44
Přehledy zeměpisu II. Díl	Josef Kinský	1915-1938	471	235	0.50
Hospodářský zeměpis pro veřejné školy obchodní a ústavy příbuzné I.	Josef Železný	1915-1938	183	29	0.16
Zeměpis pro šestý postupný ročník všeobecné vzdělávacích škol	Pavel Janega	1948-1968	195	69	0.35
Hospodářský zeměpis světa	Ivan Aleksandrovič Vitver	1948-1968	445	103	0.23
Zeměpis pro 1. ročník gymnázií	Ľudovít Mičian	1969-1988	299	11	0.04
Zeměpis cestovního ruchu pro 1. ročník středních ekonomických škol	Emil Kopšo	1969-1988	296	17	0.06
Hospodářský zeměpis pro 1. ročník střední všeobecné vzdělávací školy a pro střední ekonomické školy	Obermann Alois, Střída Miroslav	1969-1988	300	77	0.26
Zeměpis 6 pro 6. ročník základní školy	Miloslav Skalický	1969-1988	252	69	0.27
Zeměpis pro 6. ročník základní devítileté školy	Janega Pavel	1969-1988	240	72	0.30
Člověk na Zemi	Bičík Ivan	po 1989	79	38	0.48
Zeměpis pro 7. ročník základní školy	Herink Josef	po 1989	167	27	0.16
Zeměpis učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia 7	Alice Kohoutová	po 1989	127	73	0.57
Zeměpis, putování po světadílech, 1. a 2. díl	Hana Svatoňová	po 1989	155	100	0.65

6.1.4. Je v učebnicích vysvětlen pojem lidská rasa, případně jeho synonymum jako například lidské plemeno?

Na základě analyzovaných učebnic lze říci, že autoři ve většině případů pojem lidská rasa, či jeho synonymum, v učebnici definují. V prvních dvou analyzovaných obdobích, tedy období Rakouska-Uherska (před 1914) a období první světové války a meziválečné republiky (1915–1938) byly ve většině učebnic rasy rozděleny podle Blumenbacha. Po druhé světové válce se začalo používat obecné rasové dělení na europoidní, mongoloidní a negroidní rasu a jejich kombinace. Ve většině učebnic, ve kterých autor rasové dělení definuje, věnuje problematice odstavec nebo celou podkapitolu, ve které uvádí na jakém základě se jednotlivé rasy odlišují a případně jejich rozšíření ve světě.

V učebnicích, ve kterých pojem lidská rasa definovaný není, ale autor nějaké dělení s touto teorií spojené používá, nelze přímo říci, že by autor pojem lidská rasa nedefinoval. Analyzované učebnice jsou často jeden díl vícedílné série učebnic. Je tedy možné, že autor definoval pojem lidská rasa již v dřívějším díle učebnice a v dalším díle to nepovažoval za nutné. Například v učebnici z období po roce 1989 je v opakování z předchozího ročníku napsané, aby si žáci zopakovali, co je to lidská rasa a jak se obyvatelstvo podle této teorie dělí.

6.2. Hlavní výzkumná otázka

6.2.1. Změnil se během analyzovaného časového období přístup k učivu o lidských rasách v učebnicích zeměpisu, používaných na území Česka? Pokud ano, jak?

Během zkoumaného období proběhlo u autorů zkoumaných učebnic několik změn v přístupu. Nejvíce výrazné byly hlavně:

- přístup k rasistické teorii,
- používaná teorie o lidských rasách,
- kategorizace lidských ras.

Dalo by se říci, že přístup autorů k rasistické teorii odrážel obecné mínění obyvatelstva Evropy v daném období. V období Rakouska-Uherska a období před druhou světovou válkou, kdy evropské státy stále ovládaly své kolonizace v Africe i Asii, byl otevřený a pozitivní přístup k rasistické teorii běžný. Stejně tak k němu přistupovali i autoři učebnic zeměpisu v oblasti Česka. Nelze přímo říci, že by rasistickou teorii přímo propagovali, nebo se nějak explicitně nenávisťně vyjadřovali k ostatním rasám. Jejich styl psaní spíše odpovídal přístupu lhostejnému. Učebnicové texty působí, že autoři ovládní a využívání nižších ras berou jako samozřejmost a zajetou normu. Vůbec se nepozastavují nad tím, že tato teorie již byla vyvrácena a geneticky prohlášena za nevědeckou.

V období po druhé světové válce však bylo obyvatelstvo Evropy pravděpodobně citlivější na jakékoliv projevy nadřazenosti, ať už národu, náboženství, nebo rasy. To se také odráželo v učebnicích, jejichž autoři rasistickou teorii buď vůbec neuváděli, ale z přístupu bylo jasné, že ji nepodporují, nebo ji přímo uvedli jako nevědeckou a chybnou. V období po roce 1989 dokonce autoři učebnic využívali otevřených otázek a cvičení pro žáky, aby sami přišli na absurdnost této teorie.

Stejně jako v otázce rasistické teorie, tomu bylo i s nejběžněji používanou teorií o lidských rasách a kategorizací lidských ras. V obdobích před rokem 1914 a před rokem 1929 autoři využívali dělení lidských ras podle Blumenbacha a učili teorii Carla Linného, tedy že lidské rasy jsou soubor nejen fyzických, ale i povahových vlastností. Přisuzovali jim například pracovitost, houževnatost, poslušnost, podnikavost atd. Po druhé světové válce se však ve

všech učebnicích začalo objevovat základní dělení na lidské rasy a používat se začal teorie o lidských rasách jako biologických jednotkách.

Autoři zeměpisných učebnic po druhé světové válce také více dbali na to, aby lidská rasa nebyla zaměňována s národností, zatímco v období před druhou světovou válkou autoři míchali dohromady a srovnávali pojmy jako lidská rasa, národnost či náboženství. Je možné, že

Shrneme-li všechny výše zmíněné faktory dohromady a uvážíme-li, ve kterém období proběhly největší změny v přístupu k učivu o lidských rasách, dojdeme k závěru, že hlavním milníkem je druhá světová válka. V období před druhou světovou válkou autoři nezpochybňovali rasistickou teorii, využívali nejčastěji Blumenbachovo dělení lidských plemen a prezentovali, i když nepřímo, rasovou teorii Carla Linného vypoovídající o nejen fyzických vlastnostech, ale i o povahách jednotlivých ras. Ostatní zkoumané jevy, jako změna četnosti užívání pojmů spojených s lidskými rasami, nebo otázka konkrétního definování, nebyly nijak výrazně ve zkoumaných obdobích změněny.

7. Závěr

Teorie o rozdělení lidstva na rasy prošla od své existence poměrně pestrým vývojem. Vědci a filozofové přicházeli s dalšími doplňujícími teoriemi o tom, jak vlastně lidské rasy dělit, na základě jakých faktorů, na jaké konkrétní kategorie, nebo jestli je vůbec rasová teorie objektivní a má nějaké opodstatnění či vědecký základ. Zatímco si tato teorie procházela dlouhým vývojem až do dnes, zpracovávali zeměpisci a autoři českých učebnic svá díla.

Tato diplomová práce proto čtenáři poskytuje souhrnný přehled vývoje teorie o lidské rase či jejich možných alternativách a na základě obsahové analýzy poskytnout pohled na to, jak se na tuto teorii dívali autoři českých zeměpisných učebnic a jak byla prezentována žákům v historii od Rakouska-Uherska až do dnes.

Aby čtenář lépe pochopil způsob výzkumu obsahové analýzy, v první polovině teoretické části práce jsou shrnuty postup, faktory a různé druhy obsahové analýzy obecně. Následující teoretická část shrnuje historii rasového dělení lidstva. Nejdříve krátce zmiňuje základ myšlenky rozdělování lidstva jiným způsobem, než kastovním či národnostním, tudíž i rasového dělení, které se datuje možná až do Antického Řecka, kdy řecké obyvatelstvo považovalo veškeré lidstvo mimo jejich stát za barbary. Poté popisuje vývoj od 18. století až do současnosti. Součástí popisu jsou různé teorie a přístupy, například teorie Carla Linného, sociální Darwinismus, rasistická teorie nebo eugenické hnutí. Teoretická část je uzavřena popisem 4 různých přístupů, kterými se antropologové, sociologové a filozofové pokusili popsat rozdělení lidstva podle různých faktorů. Většina těchto myšlenek měla původ ve snaze zmírnit vliv rasové teorie a nahradit či doplnit ho jiným dělením, které by mělo vědecký základ.

Praktická část se věnuje samotné obsahové analýze učebnic zeměpisu využívaných v Českých zemích. Nejdříve jsou popsány přístup a nastavení obsahové analýzy: kodéři (vyhledávaná slova), způsob vyhledávání a samotného vyhodnocení výsledků a hlavní a vedlejší otázky. Poté práce představí vzorek učebnic rozdělený do časových období podle důležitých historických milníků. Většina učebnic byla zpracována v rámci digitální knihovny Kramerius, která umožňuje přístup k naskenovaným učebnicím zeměpisu z historických období. Současné učebnice byly analyzovány z fyzických výtisků zapůjčených Přírodovědeckou fakultou University Palackého v Olomouci. Učebnice jsou

následně po jedné analyzovány a popsány tak, aby bylo možné na konci praktické části zodpovědět na všechny hlavní i vedlejší otázky.

Z výsledků analýzy a odpovědí na výzkumné otázky tedy vyplývá, že přístup k lidským rasám se od dob Rakouska-Uherska výrazně změnil. Primárně tomu tak bylo v otázce rasistické teorie, preferované teorie o lidských rasách a používaném dělení. Tento vývoj částečně odrážel vývoj všeobecného postoje k dělení na lidské rasy, hlavně tedy v oblasti rasismu. Největší proměnou prošel přístup autorů po druhé světové válce, kdy autoři začali uznávat již i v učebnicích rovnoprávnost všech ras. Co se v učebnicích používaných teorií o lidských rasách týče, autoři i přes několik možných alternativ a genetický důkaz o neexistenci lidských ras nezohlednili tyto skutečnosti v českých učebnicích a nadále toto dělení používají. Důvodem by mohl být již obecný standard a povinné učivo udávané ministerstvem školství. Je také možné, že se alternativy a genetický důkaz neexistence ras do podvědomí autorů zeměpisných učebnic nikdy pořádně nedostal, tudíž autoři nepovažovali za nutné toto dělení nějak pozměnit.

8. Diskuze

Kapitola o vývoji pojmu lidská rasa a jeho chápání je popsán historický vývoj tohoto pojmu. Tento vývoj je ovšem velice komplexní, ovlivněn velkým množstvím faktorů, které byly kvůli zestručnění a čitelnosti této části opomenuty. Samotná historie lidských ras by mohla být jako potenciální téma další kvalifikační práce, která by zohlednila všechny ovlivňující faktory a vypsala a srovnala všechny možné přístupy, které se v historii objevily.

Výsledek praktické části není možné brát jako směrodatný. Je totiž ovlivněn hned několika faktory. Autor práce sám učebnice vyhodnocoval sám, na základě svých pocitů při čtení jednotlivých učebnic, proto je do určité míry výsledek ovlivněn subjektivním přístupem autora. Dalším faktorem je omezený přístup obzvláště k historickým učebnicím z období první republiky. Výběr učebnic byl nedostatečný, a tudíž i vzorek z tohoto období není zcela průkazný a není jisté, jestli tyto analyzované výsledky opravdu reprezentují přístup k učivu o lidských rasách v českých učebnicích před druhou světovou válkou.

V neposlední řadě je nutné také zohlednit zaměření jednotlivých vybraných učebnic. Například učebnice zeměpisu cestovního ruchu z období první komunistické vlády obsahuje většinu textu o cestovním ruchu v ČSSR, tudíž pravděpodobnost zmínění lidských ras je poměrně nízká. To se také projevilo v počtu nalezených kodérů a mohlo ovlivnit výsledky analýzy. Naštěstí se ukázalo, že četnost zmiňování lidských ras k počtu stran učebnic se v průběhu zkoumaných období nijak výrazně nezměnila.

Práce nabízí základy pro další zkoumání či možná témata pro kvalifikační práce. Zcela určitě by byla zajímavá analýza ilustrací v českých učebnicích, které jsou jakýmkoliv způsobem spojeny s lidskými rasami. V práci také nebylo příliš zohledněno biologické hledisko teorie o lidských rasách, proto se nabízí otázka, jakých výsledků by dosáhla práce srovnání zeměpisných učebnic v ČR s učebnicemi biologie, které by se otázkou lidské rasy měli zabývat více z hlediska fyziologie člověka.

Zatímco vývoj teorie o lidských rasách byl v této práci popsán v celosvětovém měřítku, analýza probíhala pouze na učebnicích užívaných na území České republiky. Podobná analýza by se mohla udělat také pro zahraniční učebnice, ať už konkrétního státu, například Německa, nebo obecněji, například pro Evropu.

Jedním z nejdůležitějších hledisek, které v této učebnici nebylo příliš zohledněno, je způsob vzdělávání samotných autorů či učitelů v daných obdobích na území České republiky. Proto by jako rozšíření k této práci bylo dobré vytvořit souhrn přístupů ke vzdělávání učitelů v jednotlivých obdobích a zhodnotit, jak moc toto vzdělávání ovlivnilo jejich tvorbu českých učebnic zeměpisu.

9. Summary

The main goal of this diploma thesis is to analyze the development of the curriculum about human races in Czech geography textbooks, to bring the reader closer to the history of this theory and to acquaint him with how the authors of Czech textbooks approached it. This goal is achieved by applying the content analysis of geography textbooks used in the territory of the Czech Republic from the Austro-Hungarian period to the present day. A total of 18 textbooks from 5 divided periods were analyzed, the borders of which represent important historical milestones of our country. The content of these textbooks was searched for words that are somehow related to racial division. During the analysis, 3 areas were investigated: The presence of the definition of the human race in the textbook, the use of words associated with the human race, their context and idea, the theory used and the textbook's approach to the racist idea of the superiority of one race over another.

However, in order for the reader to understand the results of the analysis well, this thesis contains a brief summary of the global history of the understanding of human races, various alternative theories and racist ideology. This part of the thesis contains initial ideas on the division of humanity according to external features, through Linnaeus and Darwin's theory of human races to the current understanding and alternatives to the division of human races.

A careful selection of coders (words associated with the analyzed topic) was essential for quality content analysis. This selection was expanded several times during the analysis itself, for example by words that the author initially did not consider important, but which nevertheless appeared frequently in the content of the analyzed textbooks. For a better analysis, it was therefore necessary to perform an overall analysis from the beginning after each such intervention in the list of coders. The second important factor was the influence of the author himself. Since the words were searched manually, and the author then analyzed the context and thoughts of the authors of geography textbooks himself, without the help of technology, most certainly, despite all efforts, the results of the work did not avoid a certain distortion on the part of the author. However, this does not mean that the results of the analysis are wrong, it is only necessary to take them with caution and awareness of certain limits.

It follows from the results of the content analysis that the approach to the racial division of humanity has undergone significant development during the examined period. The most significant milestone of these changes was the Second World War. Before this event, the authors exclusively used the division according to the anthropologist Blumenbach into 5 human races. They often attributed character traits to these breeds. On the issue of racist ideology, textbook authors were not afraid to express their positive, or at least indifferent, attitude. However, a change came after the Second World War. Perhaps due to a general caution in condemning other groups of people, authors began to attribute only physical characteristics to human races, not character traits, and racist ideology in textbooks was often described as unscientific and erroneous. Blumenbach's division into 5 human races was abandoned and the division into 3 main races and 3 mixed races began to be used. It is interesting, however, that the authors of the textbooks did not significantly respect scientific progress in the field of research into the idea of human races. Even though genetics has already proven the biological non-existence of this division, and anthropologists have proposed several more objective and suitable alternatives, the basic racial division has never ceased to be used in geography textbooks.

10. Seznam použité literatury a zdrojů

BALÍKOVÁ, Marie. Obsahová analýza. In: KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2013-05-13]. Dostupné z:

http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000001586&local_base=KTD

BUDIL Ivo T. Lidské rasy: Teorie, imaginace a politika. Živa. Praha: Nakladatelství Academia, SSČ AV ČR, 05/2016.

DANIELOVÁ, Kateřina. Rasismus a xenofobie v České republice. Geografie - Sborník České geografické společnosti. Praha: Česká geografická společnost, 2003, roč. 108, č. 2, s. 115-129. ISSN 1210-115X.

DVOŘÁKOVÁ Ilona, Obsahová analýza / formální obsahová analýza / kvantitativní obsahová analýza » Antropoweb. [online]. Dostupné z:

http://www.antropoweb.cz/cs/obsahova-analyza-formalni-obsahova-analyza-kvantitativni-obsahova-analyza#_ftn19

ERIC - ED506735 - Critical Race Theory An Examination of its Past, Present, and Future Implications, Online Submission, 2009-Oct-11. ERIC - Education Resources Information Center [online]. Dostupné z: <https://eric.ed.gov/?id=ED506735>

Facing History and Ourselves, "The Science of Race," last updated November 15, 2017. [online]. Dostupné z <https://www.facinghistory.org/resource-library/science-race>

HANNAFORD Ivan. Race: The History of an Idea in the West. Johns Hopkins University Press; Baltimore: 1996.

Krejčí, Andrea & Máčalová, Jana. (2014). Limity českého pojetí multikulturní výchovy. Sociální pedagogika / Social Education. 2. 62-72. 10.7441/soced.2014.02.02.04.

KRIPPENDORFF, K. (2004). Content analysis. An introduction to its methodology. Thousand Oaks: SAGE publications. McPHERSON, L.K. (2015). Deflating 'Race'. Journal of the American Philosophical Association, 1, 674 - 693.

Linnaeus and Race | The Linnean Society. The Linnean Society | Communicating Nature Since 1788 [online]. Copyright © 2023 The Linnean Society. All rights

reserved. Built by [cit. 19.04.2023]. Dostupné z:

<https://www.linnean.org/learning/who-was-linnaeus/linnaeus-and-race>

MONTAGU, A. (1965). On the Concept, „Ethnic Groups“. *Current Anthropology*, 6(3), 326. <https://doi.org/10.1086/200605>

MÜLLER-WILLE S. Race and History: Comments from an Epistemological Point of View. *Sci Technol Human Values*. 2014 Jul 1;39(4):597-606. doi: 10.1177/0162243913517759. PMID: 25684833; PMCID: PMC4326670.

NESTURCH, Michail Fedorovič. *Lidské rasy*. *Lidské rasy / Michail Fedorovič Něsturch*; [z ruského původního díla přeložila Olga Kelčevská; ilustrace převzaté] [online]. 2006 [cit. 2022-04-25].

Pedagogická orientace. Praha: Česká pedagogická společnost. ISSN 1211-4669.

SALZMANN, ZDENĚK. “EXISTUJÍ RASY? NOVÝ POHLED NA FYZICKOU ROZMANITOST LIDSTVA.” *Český Lid*, vol. 90, no. 2, 2003, pp. 161–71. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/42639133>. Accessed 19 Apr. 2023.

Scientific Taxonomy and Race – SAPIENS. *SAPIENS – Anthropology Magazine* [online]. Dostupné z: <https://www.sapiens.org/biology/race-scientific-taxonomy/>

SLOAN Phillip R. The gaze of natural history. In: Fox Christopher, Porter Roy, Wokler Robert., editors. *Inventing Human Science: Eighteenth-Century Domains*. University of California Press; Berkeley etc.: 1995. pp. 112–151.

SMEDLEY, A., Takezawa, . Yasuko I. and Wade, . Peter (2023, March 28). race. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/race-human>

The Origin of 'Race' Is a Key Part of the History of Racism | Time. *TIME | Current & Breaking News | National & World Updates* [online]. Copyright © 2023 TIME USA, LLC. All Rights Reserved. Use of this site constitutes acceptance of our [cit. 19.04.2023]. Dostupné z: <https://time.com/5865530/history-race-concept/>

TROCHIM, William M. K. a James P. DONNELLY. *Research methods knowledge base*. 3rd ed. Mason, OH: Atomic Dog, c2008. ISBN 978-1-59260-290-2.

VALIŠOVÁ, A., Kasíková, H. a kolektiv. *Pedagogika pro učitele - Školský systém v českých zemích*. 1.vyd. Praha, Grada Publishing, a.s., 2007

VÁVROVÁ, S., & Gavora, P. (2015). Comparison of self-regulation in children and adolescents in children's home and protective educational facility. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 2524–2531.

Wade, Peter , Smedley, Audrey and Takezawa, Yasuko I.. "race". *Encyclopedia Britannica*, 28 Mar. 2023, [online]. Dostupné z <https://www.britannica.com/topic/race-human>. Accessed 19 April 2023.

11. Seznam analyzovaných učebnic

BIČÍK, Ivan. Člověk na Zemi: zeměpis pro 1. rok studia na gymnáziu. Praha: Fortuna, 1991. ISBN 80-85298-12-0.

HERINK, Josef. Zeměpis pro 7. ročník základní školy s menším rozsahem učiva. Praha: Kvarta, 1993. ISBN 80-85570-28-9.

JANEGA, Pavel a Josef FABIÁN. Zeměpis pro 6. ročník základní devítileté školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9edb4fa0-07b7-11e4-b0f6-005056825209>

JANEGA, Pavel. Zeměpis pro šestý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol. Praha: SPN, 1957, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6d90a210-444b-11e6-beb0-001018b5eb5c>

KOHOUTOVÁ, Alice, Jiří PREIS a Jiří DVOŘÁK. Zeměpis 7: pro základní školy a víceletá gymnázia : [nová generace]. Plzeň: Fraus, 2014. ISBN 978-80-7489-025-3.

KOPŠO, Emil, Bořivoj Václav ČERNÝ a Stanislav NOSKA. Zeměpis cestovního ruchu pro 1. ročník středních ekonomických škol všech studijních zaměření studijního oboru 12-2-04, cestovní ruch a společné stravování. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:3e3acf20-52b1-11e7-a7b7-005056827e51>

KNAUS, Rudolf. Všeobecný zeměpis, Díl první. V Plzni: tiskem a nákladem Vendelína Steinhausera, 1883, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e6426ef8-5b2f-4278-86ad-7684acb9d15c>

KUNSKÝ, Josef a Karel MIRVALD. Přehledy zeměpisu, II. díl: [Světový zeměpis. Olomouc: R. Promberger, 1936, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:a0f3e69a-0013-402a-b5cb-349878c87595>

MIČIAN, Ludovít. Zeměpis pro 1. ročník gymnázií. Praha: SPN, 1984, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e33f9cf0-3739-11e7-8881-5ef3fc9ae867>

OBERMANN, Alois a Miroslav STRÍDA. Hospodářský zeměpis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy a pro střední ekonomické školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c220cc31-ba60-4351-8d55-fdecdcac8f9b>

OBERMANN, Alois a Miroslav STRÍDA. Hospodářský zeměpis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy a pro střední ekonomické školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c220cc31-ba60-4351-8d55-fdecdcac8f9b>

SKALICKÝ, Miloslav. Zeměpis 6 pro 6. ročník základní školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:495ff410-b4cd-11e7-91d5-005056825209>

SOBEK, František. Všeobecný zeměpis, Díl 1, Pro 1. třídu škol středních. Praha: Kober, 1883, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:47f2f406-f11d-4198-83bc-d0a957c4bf99>

SOBEK, František. Všeobecný zeměpis, Díl 2: Pro druhou a třetí třídu škol gymnasiálních a druhou až čtvrtou třídu reální. Praha: Kober, 1898, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:dfa3b69d-bc9e-41fe-b856-9703c1d29237>

SVATOŇOVÁ, Hana, Jaromír KOLEJKA, Petr CHALUPA a Dana HÜBELOVÁ. Zeměpis 7: učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV. 11. aktualizované vydání. Brno: Nová škola, 2022. Duhová řada. ISBN 9788076003415.

SVATOŇOVÁ, Hana. Zeměpis 7: učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV. 9. aktualizované vydání. Brno: Nová škola, 2022. Duhová řada. ISBN 978-80-7600-342-2.

TILLE, Antonín. Učebnice zeměpisu obecného i rakouskouherského pro školy střední a ústavy učitelské, I. svazek: Zeměpis obecný. V Praze: I.L. Kober, 1881, s. [I]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:70959900-0aec-11e5-b0b8-5ef3fc9ae867>

VITVER, Ivan Aleksandrovič. Hospodářský zeměpis světa. Praha: Orbis, 1953, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e9771a7b-e3fd-44d9-b998-9c7dd99ca7fa>

ŽELEZNÝ, Josef a Jaroslav PETR. Hospodářský zeměpis: pro veřejné školy obchodní a ústavy příbuzné, Díl 1. pro 1. ročník. V Praze: Česká grafická Unie, 1929, s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:fab489b0-1791-11e4-a8ab-001018b5eb5c>

12. Seznam obrázků a tabulek

Obrázek 1- Lidská plemena podle pozdější klasifikace Carla Linného, používané v eugenickém hnutí.....	20
Obrázek 2-Illustrace lidských plemen podle Blumenbacha	21
Obrázek 3- Tvar lebky jednotlivých plemen podle Blumenbacha	21
Obrázek 4-Srovnání lebek negroidní rasy, bílé rasy a orangutana (1854)	22
Obrázek 5- Karikatura "Břímě bílého muže" z počátku 20. stol.	24
Obrázek 6-Přední strana učebnice 6.2.1.	35
Obrázek 7-Přední strana učebnice 6.2.2.	36
Obrázek 8-Přední strana učebnice 6.2.3.	37
Obrázek 9-Přední strana učebnice 6.2.4.	39
Obrázek 10-Přední strana učebnice 6.3.1.	41
Obrázek 11-Přední strana učebnice 6.3.2.	43
Obrázek 12-Přední strana učebnice 6.4.1.	45
Obrázek 13- Výstřížek obrázku z učebnice 6.4.1.: Černošské obydlí v Africe.....	46
Obrázek 14-Přední strana učebnice 6.4.2.	47
Obrázek 15-Výstřížek obrázku z učebnice 6.4.2.: Mapa hustoty černošského obyvatelstva.	48
Obrázek 16-Přední strana učebnice 6.5.1.	49
Obrázek 17-Přední strana učebnice 6.5.2.	50
Obrázek 18-Přední strana učebnice 6.5.3.	51
Obrázek 19-Přední strana učebnice 6.5.4.	52
Obrázek 20-Výstřížek obrázku z učebnice 6.5.4.: Chudé obyvatelstvo žijící ve slumech..	52
Obrázek 21-Přední strana učebnice 6.5.5.	54
Obrázek 22-Výstřížek obrázku z učebnice 6.5.5. (2): Fotografie australských černochů...	55
Obrázek 23-Výstřížek obrázku z učebnice 6.5.5. (1): Africké děti černé pleti	55
Obrázek 24-Přední strana učebnice 6.6.1.	57
Obrázek 25-Přední strana učebnice 6.6.2.	58
Obrázek 26-Přední strana učebnice 6.6.3.	59
Obrázek 27-Výstřížek obrázku z učebnice 6.6.3. (1): Cvičení na rozpoznání lidských ras.	60
Obrázek 28-Výstřížek obrázku z učebnice 6.6.3. (2): Otroci.	60
Obrázek 29-Přední strana učebnice 6.6.4. (2)	61
Obrázek 30-Přední strana učebnice 6.6.4. (1)	61
Obrázek 31-Výstřížek obrázku z učebnice 6.6.4. (1): Zástupci jednotlivých ras.....	62
Obrázek 32-Výstřížek obrázku z učebnice 6.6.4. (2): Rasy zastoupené v USA	62